

राज्य मराठी विकास संस्था
(महाराष्ट्रशासन पुरस्कृत)
एल्फिन्स्टन तांत्रिक विद्यालय,
३, महापालिका मार्ग,
धोबीतलीव, मुंबई – ४००००१
रजि नं. एक १६०९४ (मुंबई)
दूरध्वनी : २२६५३९६६/ फॅक्स : २२६३१३२५
Email rmvs_mumbai@yahoo.com

निवेदन

महाराष्ट्र राज्याचे सांस्कृतिक धोरण २०१० अंतर्गत मराठी भाषेतील प्रतिमुद्राधिकाराची (कॉपीराइटची) मुदत संपलेले दुर्मिळ ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून द्यावे असे म्हटले आहे. त्यानुसार मराठी भाषा विभागाच्या आदेशाप्रमाणे (शासननिर्णय क्र. रासांधो १०१२/ प्र. क्र./ २०१२/भाषा-३ दि. २८ मार्च २०१३) राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे असे ग्रंथ आणि नियतकालिके महाजालावर उपलब्ध करून देण्याचा प्रकल्प राबवण्यात येत आहे.

ह्या प्रकल्पांतर्गत उपलब्ध होणारे ग्रंथ व नियतकालिके प्रतिमुद्राधिकार अधिनियमाची मुदत उलटलेले असल्याने सार्वजनिक स्वरूपात उपलब्ध आहेत. ही सामग्री विविध ग्रंथालयांनी जतन करून ठेवल्यामुळेच आज आपल्याला उपलब्ध होत आहे.

सदर पुस्तके अथवा नियतकालिके जशी उपलब्ध होत जातील तसे त्यांचे संगणकीकरण करून जनतेला ती उपलब्ध करून देण्यात येतील. ह्या ग्रंथांच्या/ नियतकालिकांच्या पीडीएफ प्रती आपण विनामूल्य उतरवून घेऊ शकता. असे करताना आपण खालील सूचना लक्षात घेऊन त्यांचे पालन करावे.

०१ सदर ग्रंथांच्या पीडीएफ प्रती ह्या वैयक्तिक वापरासाठी विनामूल्य उतरवून घेता येतील तसेच इतरांनाही विनामूल्य देता येतील. पण कोणत्याही कारणासाठी त्याचा व्यावसायिक वापर करता येणार नाही.

०२. सदर ग्रंथांचे दुवे इतरांना देताना त्यासाठी कोणतीही रक्कम आकारता येणार नाही.

०३. पीडीएफ प्रतींवर असलेली राज्य मराठी विकास संस्थेची मुद्रा आपणास काढता येणार नाही.

०४. आपल्या अभ्यासासाठी, संशोधनासाठी ह्या सामग्रीचा उपयोग करताना आपण योग्य तो श्रेयनिर्देश केला पाहिजे.

वरील अटींचा भंग झालेला आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण : सदर सामग्री ही केवळ ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून उपलब्ध करण्यात आली असून ह्या सामग्रीतून व्यक्त होणारी मते, विचारसरणी इ. त्या त्या लेखक, संपादक इ. कर्त्यांची आहे. त्यांपैकी कोणतेही मत, विचारसरणी इ. ह्यांचा पुरस्कार महाराष्ट्र शासन, मराठी भाषा विभाग, राज्य मराठी विकास संस्था ह्यांपैकी कुणीही करत नसून त्या त्या मताचे वा विचारसरणीचे दायित्व उपरोक्त विभागांवर असणार नाही.

अनुक्रमणिका

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे
संगणकीकृत

॥ श्री ॥

काव्येतिहास-संग्रह.

भुजतरुवनच्छायां येषां निषेव्य महौजसां
जलधिरसना मेदिन्यासीदसावकुतोभया
स्मृतिमपि न ते यान्ति क्ष्मापा विना यदनुग्रहम्
प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ॥

राजतरंगिणी.

पुस्तक ५. डिसेंबर १८८२. अंक १२.

हें मासिक पुस्तक
पुणें येथें
ज्ञानप्रकाश छापखान्यांत
छापिलें

किंमत ८ आणे.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे
संगणकीकृत

…पका युद्धकांड छापण्यास ह्या अंकांत
दुसरीं तीन कांडेंही आम्हांस मिळालीं आहेत. तर
आणखी प्रती कोणापाशीं असल्यास त्या आमच्याकडे पाठविण्याची कृपा
करावी म्हणजे शुद्ध करण्याच्या कामास मदत होईल. काम झालें म्हणजे ज्यांच्या
त्यांस परत केल्या जातील.

का० सं० व्यवस्थापक.

विषयक्रम.

बखरी.

थोरले शाहू महाराज यांचें चरित्र ९३–१००

पत्रें, यादि वगैरे ९३–१००

मराठी कविता.

अनेक कवि–श्रीरामदासस्वामिकृत युद्धकांड १७–२४

मुक्तेश्वरकृत मूर्खांचीं लक्षणें–शतमुखरावण वध १४३–१५०

संस्कृत काव्यें.

श्रीशंकराचार्यकृतः प्रबोधसुधाकरः ३७–४४

श्रीशिवकाव्यम्– ८५–९२

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे
संगणकीकृत

विषयक्रम.

बखरी.

धावडशी येथील ब्रह्मेंद्र स्वामींचे चरित्र ९–१६
पत्रें, यादी वगैरे........................... ३३–४०

मराठी-कविता.

मोरोपंतकृत–विष्णुपद वकीली, भस्मासुर आ-
ख्यान, साधुरीति ११३–१२०
वामनपंडितकृत–भीष्मशरपंजर, राधाविलास. १४७–१५४

संस्कृतकाव्यें.

हेतुरामायणम् ७–१४
वामनकृतोऽनुभूतिलेशः २१–२४
सदाशिवकविविरचितं स्फुटश्लोकप्रकरणम् १–४

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे
संगणकीकृत

पंताचें चिमणाजीपंताचें नातेंही श्रीस्वामींस समजलें. व चिमणाजीपंताची केवळ गरिबीची वृत्ति ध्यानांत आली. तदनंतर स्वामींनीं देवळाचें काम लाविलें होतें, तेव्हां चुन्याची तर्तुद पाहतां कोणी स्वामीस सांगितलें कीं, कोणी [?] महिपतिगडीं शिवाजी महाराज यांचे कारकिर्दीच्या चुन्याच्या भट्या आहेत. व खड्यांचे मोटमोठे ढीग पडले आहेत. तेथील सुभेदाराचे भेटीस स्वामी गेल्यास चुन्याचे खड्यांचें कार्य होईल. असें कळल्यानंतर स्वामींनीं महिपतगडास जावयास स्वारीची तयारी करून समागमें चिमणाजीपंतास घेतलें. आणखी दोघे वैदिक ब्राह्मण परशुरामकर चितळे वगैरे घेऊन चालिले. सुभेदारास प्रसाद द्यावयासि दोन नारळ स्वामींनीं घेतले ते चिमणाजीपंता जवळ दिले. आणि परशुरामाहून निघाले. मार्गीं चिमणाजीपंत व परशुरामकर ब्राह्मण स्नान केले. दोन प्रहर जहाले. ब्राह्मण क्षुधातुर होऊन चिमणाजीपंतास बोलिले तुह्मां जवळ नारळ आहेत ते भक्षावयासि देणें. गडास गेल्यावर दुसरे घेऊन देऊं. तेव्हां चिमणाजीपंतीं अनमान केलें. "श्रीस्वामी रागें भरतील. त्यांचे आज्ञे शिवाय देतां नये," असें बोलले. परंतु ब्राह्मण क्षुधातुर. "स्वामी मागतील तेव्हां देऊं विषय फार नाहीं" असें बोलून नारळ घेऊन भक्षिले. तदोत्तर गडास जातांच स्वामींनीं चिमणाजीपंताजवळ नारळ मागितले. दुसरा नारळ जवळ नाहीं तेव्हां उगेच राहिले. श्रीस्वामी रागें भरले. नारळ काय केले ह्मणून विचारलें. तेव्हां "मार्गीं ब्राह्मणांनीं भक्षिले दुसरे आणितों" ह्मणून बोलतांच फार कोप केला. "माझे आज्ञेशिवाय नारळ कसे दिले ? तूं माझे उपयोगीं नाहींस. माघारे जाणें." ह्मणून आज्ञा केली. गालीप्रदानें केलीं. तथापि चिमणाजीपंतीं चित्तांत तिळमात्र विषमता न आणून मागती सेवेंत तत्पर राहते झाले. रात्रौ स्वामींनीं निद्रा केल्या नंतर जवळ जाऊन पाय चुरावयासि लागले. स्वामींनीं चिमणाजी पंत असें जाणून लत्ता मारून उठवून लाविलें. आणि निद्रा केली. क्षण एक जाहल्या नंतर मागती येऊन पाय चुरावयासि फिरोन लागले. मागती रागें भरून उठवून लाविले. याप्रमाणें तीन वेळां उठवून लाविले. आणि निद्रा केली. तों पहांटेची प्रहर रात्र राहिली. स्वामींस निद्रा लागली असें पाहून मागती येऊन पाय चुरीत बसले. अरुणोदय-समयीं स्वामी जागृत होऊन पाहतात तों चिमणाजीपंत पादसेवा करीत बसलेआहेत. तेव्हां स्वामी बोलिले, "दोन चार वेळां तुजला रागें भरून, शिवीगाळ करून, लाथा मारून उठवून लाविलें असतां फिरोन येऊन पाय दावीत बसलास?" तेव्हां चिमणाजीपंतीं उत्तर केलें "मायबाप गणगोत स्वामींचे पाय. हे सांडून कोठें जाऊं ? स्वा मी वि ना श्र य कोठें आश्रय नाहीं" असें करुणावचन श्रवण करितांच स्वामींस

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

फारच कृपा येऊन समाधान केलें, "चिंता न करणें देव तुझें बरें करील." या प्रमाणें बोलून पहिल्या पेक्षां विशेष कृपा करावयासि लागले. समागमें परशुरामकर ब्राह्मण होते त्यांस बोलले "रात्रौ तीन चार वेळ चिमणाजीस रागें भरून घालविला असतां मागती सेवेशीं तत्पर, चित्तांत मळ नाहीं, गरीब आहे." महिपतगडचे सुभेदारानें स्वामींची पूजा करून आज्ञेप्रमाणें चुन्याचें काम केलें. नंतर स्वामी निघोन परशुरामास आले. चिमणाजीपंतास चार रुपये दरमहा करून पोत्याचें काम सांगितलें. बापुजीपंतास पांच रुपये दरमहा करून फडणिशीचें काम सांगितलें. तदनंतर स्वामींनीं धोंडोपंत सप्रे यांची कन्या मागोन चिमणाजीपंताचें लग्न केलें. लिहिणें कारभार दिवसेंदिवस अधिक होत चालिले.

त्याजवर बापूजीपंतास श्रीस्वामी बोलिले कीं, "तूं एकटा; कारखान्याचें लिहिणें व चिटणिसीचें लिहिणें फार पडतें. यास्तव आपले मायेचा फूट न पडे, काम चाले, ऐसा कारकून आणावा." यावरून धोंडो भास्कर तांबे गो रा निकट ह रा मी सरदार कल्याणप्रांतें होता त्या जवळ होते. त्यांस पत्र पाठवून आणून स्वामीस भेटवून चिटणीशीचें काम सांगितलें. आणि पांच रुपये दरमहा केला. बापुजीपंत, चिमणाजीपंत, धोंडोपंत त्रिवर्ग एकरूपें—एक मायेनें श्रीचे सेवेंत तत्पर राहिले. स्वामींनीं शामला कडून पेढेंगांव दरोबस्त व आंबडस निमे इनाम करून घेतला. निमे आंबडस महिपतगड तर्फेचें राहिलें तें प्रतिनिधीकडून इनाम करून घेतलें. एकूण दोन्ही गांव प्रथम दरोबस्त इनाम करून घेतले. मौजे डोरलें व माहळुंगें तर्फ पांवस हे दोन्ही गांव निमे महिपतगड तर्फेनें शके सु॥ ** सालीं परशरामपंत प्रतिनिधी यांजकडून महाराज शाहूराजे यांचे मुद्रेनिशीं इनाम करून घेतले. शके *** सुरुसन तिसा अशेरचे सालीं मौजे गोठणें देवाचें तालुका राजापूर हा गांव दरोबस्त कान्होजी आंगरे सरखेल यांजकडून इनाम करून घेतलें. हपशी यवन होऊन

१९. तिस्सां अशरीन मय्यां व अलफ =१११९=इ० स० १७१८.

२०. कान्होजी आंग्रे—शिवाजीच्या वेळीं तुळाजी आंग्रे ह्मणून आरमाराचा एक अधिकारी होता त्याचा पुत्र कान्होजी. राजारामाच्या वेळीं सिधोजी गुजर हा आरमाराचा मुख्य सरदार असतां त्याच्या हाताखालीं दुय्यम सरदाराची जागा कान्होजीकडे होती. हा मोठा चपळ असून शूर होता. मुंबई पासून तों तहद त्रावणकोर पर्यंत असणाऱ्या बंदरां पैकीं कान्होजीच्या तडाख्यांतून बचावलीं अशीं थोडींच बंदरें होतीं. सिधोजीचे पश्चात् तो आरमाराचा मुख्य सरदार झाला. पुढें ताराबाईचा पक्ष घेऊन शाहूशीं भांडत असतां त्यास बाळाजी विश्वनाथानें फोडून शाहूचा अंकित केलें. [पेशव्यांची बखर पृ० ११-१२ पहा.] मरणकाळ स० १७२८.

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

श्री स्वामींस गांव इनाम देऊन आज्ञेंत तत्पर हे कान्होजी आंग्रे यांणीं पाहून त्या पेक्षां अधिकोत्तर स्वामींचे ठायीं निष्ठा धरून गांवसींव देऊन इमारतीचे कामास भिक्षा नक्त ऐन जिन्नस जे स्वामींची आज्ञा येईल ते शिरसा वंद्य करून साहित्य पुरवावें. त्रिंबक कृष्ण मोघे राधाबाईचे बंधु व संभाजी नारायण चिमणाजी पंताचे चुलत बंधु सुवर्णदुर्गी आंग्रे यांजकडे चाकरीस होते. ते नात्यामुळें आणून त्रिवर्गांनीं स्वामींस विनंती करून चाकरीस ठेविले. त्रिंबकपंतास चार रुपये दरमहा करून मौजे गोठणें येथें ठेविलें. संभाजी नारायण यास चार रुपये दरमहा करून स्वामींनीं आपले संनिध सेवेसि ठेविलें. मागाहून अंताजी नारायणही नात्यामुळें आले. त्यांसही चार रुपये दरमहा करून मौजे आंबडस येथें घर बांधून ठेविलें. मौजे मजकूरीं बाग होती तेथील देखरेख व जाबसाली कागदपत्र न्यावे. जें कामकाज पडेल तें करावें.

दिवसें दिवस इमारत कारखाना श्रीस्थळीं मातबर चालिला. धर्मशाळा, पोवळी[21], दीपमाळा, श्रीरेणुकेचें[22] देवालय, गणपतीचें देवालय, मारुतीचें देवालय, मुख्य श्रीचें देवालय याचा तिसरा घुमट, व पुढें लांकडी मंडप हीं कामें स्वामींनीं केलीं. पहिली कांहीं इमारत देवालयही नव्हतें. देव मात्रजीर्ण देवालयांत होता व बाणगंगेचीं तळीं पुरातन होतीं. तेव्हां दाभोळेमध्यें[23] *बतू साहेब ह्मणून यवनी होती तिचें जहाज बहुत दिवस समुद्रांत कोणे बंदरीं गेलें तें फिरोन येईना. आहे नाहीं हें वर्तमान कळेना. तिजला कोणी ह्या देवाचा चमत्कार सांगितला. तेव्हां तिनें परशुरामीं येऊन देवास नवस केला जे, माझें जहाज बहुत दिवस येत नाहीं तें स्वस्तिक्षेम आल्यास तुझें देवालय बांधीन. ह्मणून नवस केला. त्याजवर अविलंबेंच जहाज दाभोळेस दाखल जाहलें. मालमवसी[24] बहुत आणिली. तेव्हां तिनें नवस केल्या प्रमाणें देवाचें देऊळ दोन घुमट मात्र बांधिले होते. वरकड रेणुका आदिकरून कांहीं नव्हतें तें सर्व रचना स्थापना स्वामींनीं केल्या. ब्राह्मणांची वस्ती देवाजवळ स्वामी तेथें राहिल्यावर होत चालिली. देवा जवळ गुरवाचें मात्र घर होतें. पूजेला ठेविलेले ब्राह्मण हबशी यांचे दहशतीमुळें परागंदा होते, ते स्वामींनीं सर्व देवा जवळ आणिले. परशुरामकर ब्राह्मणांनीं पेढें येथील शेतीकडील कुणबावा

---

२१. पोवळी = देवळाच्या आवारा सभोंवतालची भिंत.

२२. रेणुका = ही परशुरामाची माता

२३. दाभोळ = हें विजापूरकर आदलशहा याचे वेळीं मोठें भरभराटीचें बंदर होतें. येथें मोठमोठ्या मशीदी अद्यापआहेत.

* बतुल (?) बडी (?)

२४. मालमवशी = मालमिळकत.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

करून ऐनगल्ला श्रीस्वामींचे कोठीस दाखल करावा याप्रमाणें वहिवाट चालली.

स्वामींचा वार्षिक नियम, परशुरामाचे पश्चमेकडे अरण्यांत नदीचा* ओढा ह्मणून आहे तेथें लहान गुंफा हाम चौरस तीन हात जाग्याची करून श्रावणमासीं एकवीस दिवस पर्यंत एकासनीं जप करीत सगाधिस्त बसावें. लहानद्वार आंत जावयासि ठेविलें होतें तें बाहेरून चिनून टाकावें. एकविसावे दिवशीं भाद्रपद शुद्ध चतुर्थीस बाहेर निघावें. ते दिवशीं आंग्रे यांजकडील कारकून व दोन तीनशें माणसें बरकंदाज† स्वारी यावी. त्याज प्रमाणें हबशी याजकडील अंजनवेल गोवळ [कोट] येथून कारकून स्वारी सुद्धां यावे. उभयता आंग्रे हबशी यांचे लोकांनीं ते दिवशीं निर्वैर होऊन स्वामींचे सेवेशीं तत्पर असावें. गुंफेंतून निघोन स्वामी परशुरामास येते समयीं डावे बाजूस §शामलाचे कारकून व स्वारीचे लोक बरकंदाज यांणीं वार सोडीत चालावें. त्या प्रमाणें उजवे बाजूस आंग्रे यांजकडील स्वारीचे लोकांनीं चालावें. याप्रमाणें समारंभें करून परशुरामीं देवासन्निध येऊन रात्रौ कीर्तनादि उच्छाह करून दुसरे दिवशीं ब्राह्मण-भोजन व आंग्रे हबशी यांजकडील झाडून लोकांस जेवण घालून निरोप द्यावा. या प्रमाणें वार्षिक नियम चालला. मौजे गोठणें येथें भार्गवाचे देवळाचें पूर्णगर्डी देवळाचें काम लाविलें.

शाहू महाराज दिल्लीहून औरंगजेब[२५] याचा निरोप घेऊन सातारप्रांतें चंदनवंदन किल्ले या नजीक फौजेसुद्धां राहून सातारियावर परशुरामपंत ताराबाईचे निसबतीनें शेखमिरा व परशराम त्र्यंबक होते. त्यांणीं शाहू महाराज यांसि फिरावून गोष्ट सांगितली. किल्ला न देतां. तेव्हां शेखमिरा यांचीं मुलें मनुष्यें वाईत होतीं त्यांची बातमी लावून, स्वारी पाठवून, धरून आणून, किल्याखालीं नेऊन मारावयाचा हुकूम महाराजांचा जाहला. हें वर्तमान किल्यावर शेखमिरे[२६] यास कळल्यानंतर अनुसंधान लाविलें जे "परशरामपंतास कैद करून किल्ला महाराजांस देतों." ऐसा करार करून सर्व शिबंदीचा फितूर करून स्नानसंध्येचे समयीं शेखमिरा यांणीं परशरामपंतास कैद करून, महाराजांचें निशाण किल्यावर घेऊन परशरामपंतास घेऊन महाराजांकडे आले. शेखमिरा यास[२७] सरफराज करून परशरामपंतास महाराजांनीं बेडी घालून गदाधरभट दिल्ली-

---

* नदीचा ?—जही (दी) चा ?

† बरकंदाज = चापाची बंदुक बाळगणारे.

§ शामल = यवन, हबशी.

२५. औरंगजेबाच्या मनांत शाहूस मुक्त करावयाचें होतें. तो मरण पावल्यावर त्याचा पुत्र अझिमशहा याणें त्यास मुक्त केलें.

२६. शेखमिरा—यांचे वंशज अद्याप वाईस आहेत.

२७. सरफराज = सरफराजी = पोषाख वगैरे देऊन खुषी करणें.

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

तील पूर्व-समागमी जाणोन प्रतिनिधीचें पद त्यांस दिलें. भट्टी कारभार, यथास्थित बंदोबस्त न होय हें लक्ष महाराजांनीं समजोन परशरामपंत कैदेंत असतां महाराजांचे खर्चोवेचांचें साहित्य केलें. न्यून पदों दिलें नाहीं. पदा-योग्य मनुष्य जाणोन महाराजांनीं कृपा करून परशरामपंतास प्रतिनिधीचीं वस्त्रें[२८] दिलीं. बहिरोपंत पिंगळेयांसि पेशवाई होती. बाळाजी विश्वनाथ चंद्रसेना कडून महाराजांकडे आले ते कर्ते, उमदे पाहून सय्येदांचे कुमकेस दिल्लीस फौज सुद्धां जाण्याची आज्ञा केली. ते समयीं बाळाजीपंतीं विनंती केली, "आज्ञे प्रमाणें जातों. परंतु कांहीं एकपद असल्यास फलाणे महाराजांकडोन कुमकेस आले हा लौकीक महाराजांचा आहे." ऐसी विनंती ऐकून पूर्वील पिंगळे पेशवे यांजकडून पेशवाई काढून बाळाजीपंतास पेशवाईचीं वस्त्रें देऊन रवां-नगी केली.

ऐसें जाहल्या नंतर सैनें खमस अशरीनांत[३१] श्रीस्वामीघाट चढोन साताऱ्यासि शाहू महाराज यांजकडे आले. राजश्रींस वर्तमान कळतांच सामोरे जाऊन सन्मानें करून वाड्यांत आणून, पूजा करोन तीनगांव * * * मौजे धावडशी तर्फ परळी, व मौजे विरमोड प्रांत कऱ्हाड व मौजे अनेवाडी तर्फ कु-डाळ हे तीनगांव राजांनीं दरोबस्त कुलबाब कुलकानू[३२] इनाम देऊन राजपत्रें करून दिलीं. बाळाजी विश्वनाथ प्रधान यांसि पिंपरी गांव देण्याविषयीं आज्ञा केली. त्यांणीं पूर्वील स्वामींचा आशीर्वाद स्मरोन अधिकोत्तर निष्ठा धरोन आपले जिल्हेंतील गांव मौजे पिंपरी प्रांत तर्फ कढेपठार हा गांव दरोबस्त राजपत्रीं इनाम करून सन सीत अशरीन[३३] मध्यें दिला. मौजे विरमोड येथील देखरेखीस हरी टिळक ह्मणून ब्राह्मण होता तो ठे-विला. मौजे अनेवाडी येथील देखरेखीस नानो [जानो?] महादेव जोसी मौजे मजकूर यासि सांगितली. मौजे धावडशी येथें बाळाजी हरी अंतरकर ठेविले. पुढें त्यापासून सेवेशीं अंतर पडल्यानंतर सन शीत अशरि-

---

२८. परशुरामपंतास १७१३ मध्यें मुक्त केलें. परंतु त्याचे वडील पुत्रानें फितूर केल्यामुळें त्यास पुन: कैदेंत घातलें. नंतर धाकट्या चिरंजिवांनीं पराक्रम करून, शाहू राजास खुष करून, बापाची सुटका करविली.

२९. सय्यद हुसेनखान दक्षणेचा सुभे-दार. पे० ब० पृ० १६ टी० २० पहा.

३०. पेशवाईचें पद आंग्रे याचा हल्ला फिरविल्यावर पूर्वीच दिलें होतें. पे० ब० पृ० १४ टी० १४ पहा.

३१. खमस अशरीन म० अ० =११२५ =इ० स० १७२४.

३२. कुलबाब कुलकानू=सर्व प्रकार-चे कर व पट्ट्या वसूल करण्याच्या व काय-दा बजाविण्याच्या हक्का सुद्धां.

३३. सीत अशरीन=११२६ = इ० स० १७२५. हा पूर्वीच बाळाजीपंत वा-रले होते. तेव्हां हा गांव बाजीरावानें दि-ला असावा.

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

नांत परशुरामींहून संभाजीपंत धावडशीस पाठविले. सन सैबा इशरिनांत सावनूर बंकापूर येथील पठाणानें हबशी सिद्दी[३५] सात अंजनवेल गोवळकोट येथें होता, त्यास हत्ती दिल्हा. परंतु परराज्यांतून हत्ती निभावून कोकणांत नेणें ही गोष्ट हबशी यासि न घडे. तेव्हां त्याणें स्वामींस पत्र लिहिलें जे, "आपली आज्ञा सर्व राज्यांत मान्य आहे. यास्तव वर घाटें आपा जोशी पाठवून, पंत प्रधान व पंत प्रतिनिधी यांचीं दस्तकें[३६] आणून द्यावीं" त्याचें उत्तर स्वामींनीं दिलें जे, "आह्मांस भिक्षार्थ सावनूर प्रांतीं जाणेंच आहे. तुमचे काय हत्ती असतील ते समागमें येतील. कोणाचे दस्तकाचें प्रयोजन नाहीं." या प्रमाणें सिद्दी सात यास उत्तर गेल्यानंतर दहा पठाण हत्ती आणावयासि स्वामीं समागमें जावयासि पाठवून दिले.

याजवर स्वामी सावनूर प्रांतें स्वारीस जावयाची तयारी करून समागमें खंडोजी साळवी व अंताजी नारायण व दाद गुरव व कर्णेकरी, निशाणदार वगैरे माणसें समागमें घेऊन सावनूर बंकापूर प्रांतें जाऊन सर्व प्रांताची भिक्षा घेऊन, सिद्दी सात यांजकडील पठाण पत्र सावनूरवाल्याकडे पाठवून हत्ती घेऊन मार्गी सांभाळून आणिला. तो विशाळगडचे घाटीं चौकीदारांनीं अटकाविला. तेव्हां स्वामींनीं किल्यावर अधिकारी यासि पत्र पाठवून हत्ती सोडविला. घाट उतरून कोकणांत मा ख ज ना स आले तों तेथें आंग्रे यांजकडील व हबशी यांजकडील चौकीचे लोक होते. आंग्रे यांजकडील लोकांनीं साफी करून जयगडाची स्वारी आणून हत्ती घेऊन चालिले. हबशी यांजकडील शें दोनशें माणसें चौकीवर होतीं, त्यांची व आंग्रे यांजकडील जयगडाचे स्वारीची लढाई जाहली. जयगडाचा जमाव भारी, त्यामुळें हत्ती घेऊन जयगडास गेले. हत्ती समागमें स्वामी नव्हते. स्नानसंध्येस मार्गीं दोन प्रहरां उतरून हत्ती पुढें मा ख ज नीं मुक्कामास पाठविला. स्वामी मागाहून येत तों अगोदरच जयगड करी हत्ती घेऊन गेले [होते].

ही बातमी हबशी याजकडील लोकांनीं गोवळकोटीं सिद्दी सात यास पाठविली जे, "गोसावी [यांणीं] हत्ती समागमें आणून माखजूनचे फडावर क[ला]चें निमित्य करून आंग्रे यांचे लोकांचे स्वाधीन हत्ती केला." ऐसी बातमी जातांच हबसी याची जात अविवेकी, परम विषम चित्तांत मानून, सिद्दी सात याणें गोवळकोटींहून स्वारी तयार करून, दोन तीनशें पठाण शिवरात्रीचे दिवशीं परशुरामास पाठवून

---

३४. सबा अशरीन = ११२७ = इ० स० १७२६.

३५. मूळांत याच ठिकाणीं "सैव दिसांत" असें आहे तो हस्तदोष आहे.

३६. दस्तक = परवाना, पास.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

ब्राह्मणांची व कारकुनांचीं व कारखाने यांचे लोकांचीं झाडून घरें जप्त करून, मोठा उपसर्ग करून व स्त वा ल स गें[३७] गोवळकोटास नेलें व इमारतीचें द्रव्य होतें [तें] व देवाची वस्तवानी, वस्त्रें सर्व गोवळकोटीं नेलें. कारकून होते त्यांतून ठरून राहतां चिमणाजी कृष्ण व बापूजी राम व लखमाजी कोठीवाला तिघेजण मात्र तळावर राहिले. वरकड माराचे भयेंकरून प्राण रक्षणार्थ सर्व पळून गेले. त्रिवर्गांची आब्रू घेऊन प्राणाशीं गांठ घातली. आयुष्य मर्यादेस्तव प्राण मात्र कुडींत राहिले "गोसांवी यांची ठेव रेव तुझे स्वाधीन आहे ती दाखविणें," ह्मणोन चिमणाजीपंताचे फार हाल केले. देवळांत पठाण हबशी शिरोन द्रव्य ठेविलें असेल ह्मणोन देवा भोंवतें चौगिर्दी[३८] परस्परच खळ्या खणोन पाहिलें. तेथें द्रव्य कोठून असणार ! कांहीं बंदही धरून नेले. या प्रमाणें दुष्टानें स्थळ उद्वस्त[३९] केलें.

माखजनीं स्वामी आले तों जयगड करी यांणीं हत्ती नेला हें वर्तमान ऐकतांच तेथील हवालदारास पत्र पाठविलें त्यांणीं उत्तर पाठविलें जे "स्वामींनीं समागमें हत्ती आणिला हें आह्मांस कळलें नाहीं. हबशी याचा हत्ती जाणोन कैद करून आणिला परंतु आतां सरखेलांची[४०] आज्ञा जाहलि या शिवाय सोडिला तरि आमचें पारिपत्य होईल. स्वामींनीं कुलाबियासि[४१] पत्र लिहून, हत्ती सोडणें ह्मणोन आमचे नांवें चिटी आणवावी आणि हत्ती न्यावा." तेव्हां स्वामींनीं कुलाबियासि कान्होजी आंग्रे सरखेल यांसि पत्र पाठविलें कीं, "तुमचे लोकांनीं आमचे समागमें हत्ती होता तो नेला सबब सिद्दी सात शामल याणें परशुरामीं स्वारी पाठवून, देव ब्राह्मणाचा उच्छेद करून, वस्तवानी जप्त करून, बंद धरून[४३] नेला. कारकुनांस मारहाण करीत आहे, तरि पत्रदर्शनीं जयगडकरी यास पत्र पाठवून हत्ती सोडवून देववणें. हत्ती न सोडल्यास तुझें कल्याण होणार नाहीं" असें स्वामींचें पत्र सरखेलास जातांच जयगडकरी यास चिटी दिली जे, "बेदिकत हत्ती बावा स्वामींचे स्वाधीन करणें." त्याजवरून हत्ती सोडला.

---

३७. वस्तवानी सर्व (?)

३८. चौगिर्दी = चौगर्दा = चोंहीकडे, सभोंवती, सर्वत:

३९. हिंदूंच्या देवस्थानांचा विध्वंस मुसलमान कसा करीत याचा हा एक छोटासा मासला आहे.

४०. सरखेल-हें उपपद आंग्रे यांस होतें. सर्खील = "निशाणांच्या समूहाचा अधिकारी" राज्यव्यवहार कोश.

४१. कुलाबा-अलीबागे जवळ-हा किल्ला आंग्रे यांचें आदिपीठ.

४२. 'न वि दिसांत शाम' असें मूळांत आहे.

४३ बंद धरून-बंध धरणें = बांधून ठेवणें, अटकेंत ठेवणें. भा० ब० पृ० १३० टी० ५६ पहा.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

तों समागमें घेऊन माखजुनाहून एक मजल हत्ती घेऊन स्वामी आले हें वर्तमान सिद्दीसात यास कळतांच परम लाचार होऊन जामीन घेऊन बंद सोडला. परशरामास तबीबें, औषधें, मलमें कारकुनाकडे बरें करावयासि पाठविलीं. दो चौ रोजांनीं श्री स्वामी हत्ती घेऊन गोवळकोटास आले तों सिद्दी सात ह्यानें हात जोडून, अन्यायी ह्मणोन, श्री स्वामींस अर्ज केला. "तकसीर माफ करावी" असें बोलून चीजवस्त नेली होती ते आणून दिली. श्री देवाचीं तीन पदकें जडावाचीं नेलीं होतीं तीं मात्र ठेविलीं. स्वामी सिद्दीस बोलिले "तुझा हत्ती आह्मीं आणिला तो घेणें. तूं अविचार करून देव-ब्राह्मणांचा उच्छेद केला अतःपर तुझा ही उच्छेद लवकरच होईल." असें बोलून परम रोष करून निघोन परशुरामास आले. देवळांत यवन शिरोन गर्ता खणिल्या, चिमणाजीपंत, बापूजी पंत, कोठिवळा यांचे मारामुळें कंठगत प्राण व इतर ब्राह्मण शूद्र सर्वत्रांस त्रास देऊन स्थळ उद्वस्थ केलें, हें अवलोकन करून चित्तास अधिकच संताप होऊन राजपुरीस सिद्दी सात याचा धनी याकुदखान याजकडे जाऊन बहुत क्रोधयुक्त शापोक्ति वदले. ती श्रवण करून सिद्दी सात याची अविचारी वर्तणूक ध्यानास आणून याकूदखान यानें बहुत प्रकारें विनंती केली जे, "मजला न विचारितां हें कर्म सिद्दी सात याणें केलें त्याचें पारिपत्य करितों. जें नेलें असेल तें माघारें देववितों. स्वामींनीं स्वस्थ चित्त करावें. गुन्हा माफ करावा." स्वामी बोलिले, "तुह्मी हबशीलोक बेइमान, अविचारी तुमचे राज्यांत राहणार नाहीं. अतःपर तुमचें कल्याण नाहीं." या प्रमाणें स्वामींचें भाषण ऐकोन खान याणें सिद्दी सात यास जरब पत्र लिहिलें जे, "मुल्ली गो फकीर लोक यांचें बहुत प्रकारें आह्मी चालवीत आलों. पुढेंही ज्यादा चालविणें अवश्यक असतां त्यांचे दरगियास स्वारी पाठवून, तसनस करून, चीजबस्त नेली. याचें कारण काय. उपरि देखत पत्र यांची परशरामींहून चीजबस्त जराबाजरा सुतळीचा तोडा आदि करून, झाडून माघारीं देऊन, पावती घेऊन हुजूर पाठविणें. दिक्कत करून, दिसगत केलियासि तुझा बळजा होणार नाहीं. तंगकरी देऊन पारिपत्य होईल." ऐसी ताकीद गेल्या नंतर झाडून चीजबस्त परशुरामास पाठविली. आणि देवाचीं पदकें आपण ठेविलीं होतीं तीं हुजूर राजपुरीस पाठविलीं

---

४४. बंद सोडला = कैद केलेले लोकांची सुटका केली.

४५. तबीब = शस्त्रवैद्य "तबीबस्तु भवेद्वैद्यः" रा० व्य० को०

४६. 'तुला गोफगीर' असें मूळांत आहे.

४७. जराबाजरा = किरकोळ सामानसुमान.

४८. दिक्कत = तकरार.

४९. बळजा = मुलाजा, क्षमा ?

५०. तंगकरी = तगेरी = फांटा देणें, पदच्युत करणें

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

मर्ष होत नाहीं तर ऐसें नसावें. निरंतर पत्रीं सांभाळ करीत गेलें पाहिजे. या नंतर पो जंबुसर येथें राजश्री दौलत बाबुराव फौजसह जाऊन ठाणें हस्तगत केलें. यास्तव उपराळा करून अंमल बसवावा या अर्थी येथून कारकून व अरब पाठविले त्यांजला वर्तमान कळतांच निघोनें गेले ते समयीं सावकाराचा गल्ला व ठाण्यांतील वस्तभाव व पागेचीं घोडीं वगैरे जिन्नस कं म पे श पन्नास पंचावन हजार रुपयांचा नेला. ह्मणोन कारकुनाचीं पत्रें आलीं त्यास यंदा पर्जन्याचे कमतीमुळें माहाल दरोबस्त खराबीखालें आला. दरम्यान आरिष्ट उत्पन्न होऊन बहुत नाश केला. याजमुळें सावकार व इतर लोकांस नाउमेद जालें. पेस्तर आबादी होतां दिसत नाहीं. वस्तभाव ज्याची त्यास प्राप्त जाल्यानें पुढें उमेदवार होऊन माहालची आबादी होईल यास्तव आपल्यास लिहिलें असे. तरि राजश्री दौलत बाबुराव यांजला सरकारचे ताकीदपत्र द्यावें कीं, वस्तभाव व घोडीं, गल्ला वगैरे जिन्नस दरोबस्त माघारा देणें या प्रमाणें पत्रें येऊन सावकाराची वस्तभाव ज्याची त्यास प्राप्त जाली म्हणजे सर्वत्रांची खातरजमा होऊन माहालची उस्तवारी होईल बहुत काय लिहिणें हे विनंती.

---

[५३] ॥ श्रीकृष्णप्रसन्न[1] ॥

श्रीसांबसदाशिवायनमः जो सांबसदाशिव कसा आहे कीं, सत्वरूप ह्मणजे असें चित्स्वरूप प्रकाश अवस्था-त्रय साक्षी जागृत कालीं त्यास विश्व स्वप्नकालीं तैजस सुषुप्तीकालीं प्राज्ञ असें ज्यास ह्मणनात. जो एकच आत्मा उपाधि-भेदें करून नाना प्रकारें भासतो. पाय नसतां चालतो. डोळे नसतां पाहतो. हात नसतां घेतो. कान नसतां ऐकतो. सर्वांतर्यामीं व्यापक हें कशावरून ? व आत्मा आहे हें कशावरून ? तर, दूर कोणी इंगितज्ञ बसला असतो त्याचा याचे आत्म्यांत [आरशांत?] प्रतिबिंबित होऊन तीच गाष्ट घेतो. व्यापकते व्यतिरिक्त कसें घडेल. असा आत्मा त्यासच आपणांत विसरून आनंद-स्वरूप सोडून दुःखांतील सुख भोगावयाची इच्छा धरितो. हेच त्या आत्म्याची माया. सत्य ह्मणतां नये, असत्य ह्मणतां नये. जिचें स्वरूप अनिर्वचनीय सत्व, रज, तमोगुणी तिजपासून अहंकार, आकाश, वायु, तेज,

---

१. हें बाळाजी जनार्दन ऊर्फ नाना फडणीस यांचें स्वालिखित आत्मवृत्त आहे. हें कसें प्राप्त झालें या विषयीं या लेखाच्या अंतीं हकीकत लिहिली आहे. हें इ सन १७६१ ह्मणजे पहिले माधवराव गादीवर बसत तों पर्यंत आहे.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

उदक, पृथ्वी पंचमहाभूतें महत्तत्व ह्मणजे अंतःकरण तदवच्छिन्न जें चैतन्य जो जीव अपंचीकृत पंच महाभूतें करून तदंशरूपें लिंगशरीरद्वारा जीवास सुख दुःखादि प्राप्ती. 'भोगायतनं शरीरं' भोगाचें स्थान शरीर होय. त्या शरीराची उत्पत्ती तर जें निंद्यस्थान योनी, व पुंस स्थानापासून रेत ज्याचे स्खलनें करून व स्पर्शें करून स्नान करावें लागतें, अशा निंद्य पदार्थी पासून शरीर वृद्धीतें पावतें. गर्भींच ल्यातें पावलें तर गेलें, वांचलें तर आंत अनेक जंतूंचे उपद्रव व जठरस्थ अग्नीनें दाह इत्यादिक क्षुधा-तृषा समयीं परिमार्जन न होणें. असे क्लेश भोगितां प्रसव वायूकडून कष्टें करून जन्म जाहालें ह्मणजे जाताशौच प्राप्त. तदनंतर रोगादिक वेदना आपणच मुक्यानीं सोसाव्या. षड्भाव विकार अस्ति, जायते, वर्धते, विपरीणमते, अपक्षीयते, नश्यति. हे षड्भाववत् विकार असा देही जो मी *त्याला लाहनपणीं अज्ञानें करून आवृत. परंतु पूर्व संस्कारें करून देवाची पूजा करावी हा छंद फार. याजकरितां ** मातोश्रींनीं मारही दिला. परंतु संस्कार दृढ- विद्याभ्यासा करितां मातापितर जे यांची शिक्षा तेणेंकरून लहानपणीं अज्ञानाकरितां चित्तास फार वाईट वाटून त्यांचेंही अनिष्ट चिंतीत असें. दाहावे वर्षीं विवाह झाला. विघ्नें पडलीं असतां निर्विघ्न केलें. पुढें अक्रा बारा वर्षां नंतर कामाविर्भाव शरीरीं होऊं लागला. तेणेंकरून व असत्समागम किंचित् झाला तेणेंकरून पापप्रवृत्ती होऊं लागली. रेतस्खलनही व्यर्थ करूं लागलों. मध्यें घोड्या वरून पडलों. अति व्यवस्था कठीण, दोन दिवस शरीर भान नाहीं. या प्रमाणें जालें असतां गोविंद जो त्याचे कृपेनें बरें केलें. पुढें पंधरावे वर्षी पित्याचा काळ झाला. त्यांचें और्ध्वदेहिक ईश्वरें करविलें. त्यांत पापदृष्टि एक समयीं जहाली. हा अपराध झाला. व्यर्थ रेतस्खलनें करून पाप व शरीर-नाश समजूं लागलें. तेव्हां सोडून देऊन निश्चय केला. परंतु कामाविर्भाव विशेष, येणें करून पापबुद्धी होत असे. पुढें परंपरा सेवाधर्म चालावा या योगें व श्रीमंतांची कृपा पुत्रवत्[३] असें जाणून कर्नाटक प्रांतीं श्रीरंगपट्टण[४] पर्यंत गेलों. परंतु प्रत्यहीं स्वप्नावस्था होऊं लागली. पुढें घरी आलियावर रमणीयोग मात्र अज्ञानच तेणेंकरून जाहला. परंतु पापबुद्धी निःशेष

---

*. जन्म—ज्येष्ठ शके १६६३.

२. पिता—जनार्दन बल्लाळ भानु.

३. परंपरेनें कसा चालत आला तें वंशावळ पाहिली असतां समजेल. पे० ब० पृ० १९ पहा. खेरीज भानूंचा व पेशव्यांचा घरोबा किती होता हेंही पे० ब० पृ० ११–१९ पाहिलीं असतां ध्यानांत येईल.

४. ही स्वारी १७५५।५६ त झाली ती. पे० ब० पृ० ६० टी० ६ पहा.

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

सुटना. तेव्हां चित्तांत विचार केला कीं, पितामह[५] यांची बुद्धि धर्मशील असतां व सत्यवचनी एकनिष्ठ देव-ब्राह्मणांचे ठायीं परम भक्तीं; सात्विक आणि निषिद्ध कर्म करणेंच नाहीं ; असें असतां माझें चित्त पापाकडे थोडेसें कां जातें. ? याचा विचार करितां मातामह-पक्ष[६] अति व्यभिचारी तो संस्कार आहे. बुद्धीचा निश्चय करावा तत्रापि स्थिरता राहूं नये. तेव्हां संस्कार बलवत्तर. पुढें टोंक्यास अतिरुद्र करावयास गेलों. तेथें देवतार्चन-नेम धरिला. परंतु शरीरीं पीडा तेणेंकरून वैराग्य असें कीं, पर-स्त्री मनांतही येऊं देऊं नये. मग पाहणें कोठील ? मातोश्री व कुटुंब सहवर्तमान भाऊं बरोबर हिंदुस्थानांत जाऊन स्वर्गंगा त्रिपथ भागीरथीचें स्नान त्रिस्थली यात्रा करावी, अंतःकरण शुद्धी होईल, या भावने करून गेलों. त्या कालीं चित्तास अति वैराग्य. याचें कारण शरीरीं किंचित् पीडा. तेणेंकरून चित्त अति वैराग्यशील जहालें. कीं, एक भगवंताची पूजा व ध्यान मात्र करावें. उष्ण शीत यांचीही पीडा. परंतु चित्तास नाहीं. मातेचे ठायीं भक्ती होत्साता चाललों. ते नर्मदा महागंगेमध्यें स्नान करून एका वृत्तीनें ध्यान केलें. त्या दिवसा पासून उत्तरोत्तर वैराग्य अंतःकरण-शुद्धीच होत चालली. भाऊंचीं ममता विशेष व आंवेची व्यथा बहुत जाहाली, उठावयास शक्ति नाहीं, रेचन बहुत, ग्लानी फार तेव्हां कूच जहाले असतां मुक्काम श्रीमंतांनीं करवावा. त्याकालीं ईश्वरें आरोग्य केलें. पुढें दर मजल चरमन्वतीतीरीं गेलों. तेथें ग्रहण पडलें. स्नानदानादिकें करून आत्मा पवित्र होत्साता ध्यानें करून कालक्षेप चालत असे. पुढें सूर्यतनया यमुना इचेतीरीं गौ-घाटा जवळ गेलों. तेथें स्नान-संध्या करून दोहीं दिवसां नंतर मुक्तिपुरीं[७] श्रीमथुराक्षेत्रीं गेलों. तेथें क्षौर प्रायश्चित श्राद्धादिक करून तदनंतर पुढें भगवान् पूर्णब्रह्म राधाकृष्ण यांणें सकल लीला केल्या असें जें वृंदावन त्या स्थळास गेलों. तेथें कालिया-डोहीं कदंबवृक्ष ज्याजवर भगवान् बसून वस्त्रहरण करिता जहाला, त्याच्या शाखा अद्यापि यमुनेंत गेल्या आहेत, त्या खालीं जाऊन स्नान तर्पण करून तदनंतर गोपीचंदनाचे टिळे व तुळशीच्या माळा घालून भगवंताचें ध्यान करीत होत्साता वृंदावनांत अटलबिहारी व कुंजबिहारी व बालाबिहारी, राधाकिशोर, गोविंदजी या भगवंताच्या मूर्ती यांचीं दर्शनें घेतलीं. त्यांत कुंजबिहारी मध्यानकालीं चौपाळ्यावर निद्रिस्थ, कपाट लागलेलें, परंतु चौपाळ्याची दोरी बाहेर ओढीत

---

५. पितामह--बाळाजी महादेव भानु.

६. मातामह पक्ष कोणता ? मेहेंदळे तर नव्हेत ? पुढें टी० ९ व १२ पहा.

७. या सप्त मुक्तिपुर्‍या प्रसिद्ध आहेत. अयोध्या मथुरा माया काशी कांची अवंतिका । पुरी द्वारवती चैव सप्तैता मोक्षदायकाः ॥१॥

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

असत. ती आपले हातीं ओढून भगवान् जो यास आंदोलन-लीला केली. तेथोन शृंगारवट जेथें भगवंतें राधेस शृंगार केले, तेथें जाऊन वट-दर्शन घेऊन पुढें बंशिवटी ह्मणजे जेथें भगवंतें मुरलीवादन केलें, तेथें जाऊन वटाचें दर्शन केलें. तेथून सेवाबन, कुंजबन हीं स्थळें, कुंज कसे कीं भगवान् लीला करितो असाच भास होत असावा. सर्वही वृक्ष छत्राकार ठेंगणे भूमिस्थ पल्लव कंटक वृक्षासही परंतु [?] कंटक नाहीं. हें पाहून आनंदमय होत्साता यमुनातीरीं रेतींत भगवान् जो याणें बाळरूपीं लीला केली. पादारविंद संबंधी रेणु रज:कण त्याची प्राप्ती मस्तकीं वंदावया करितां ब्रह्मादिक देव इच्छितात. तेथें जाऊन लोळून ती रेती मस्तकावर घेतली. तेथोन ज्ञानगुदडीस [?] गेलों. तेथें थोर थोर संत, महंत, बैरागी भगवत्पर होत्साते, सायंकाळचे साहा घटिका दिवसास येऊन बसून पुराण-श्रवण करीत आहेत. भगवंताच्या कथा नामें गाताहेत. त्यांचें दर्शन घेऊन चार घटिका पाहून चित्त बहुत शांत जहालें. तदनंतर धीरसमीर जे यां प्रति कालिंदी-तीरीं जाऊन सायंकाल संध्या करून भगवान् सांबसदाशिव जो याचें एकाग्र मनें करून ध्यान करून येता जहालों. याप्रमाणें तीन चार दिवस क्रमिले. अनेक जन्मांचें पुण्य कीं, असें वृंदावन दृष्टीस पडलें, तेणें करून भगवंताच्या मूर्ती व भगवद्भक्त त्यांचे दर्शनें करून नेत्र पवित्र जाले. पादें करून चालत गेलों तेणें करून पायांचें सार्थक जाहालें. हस्तें करून नमस्कार करिता जहालों तेणेंकरून हस्त पवित्र झाले. मुखेंकरून नामस्मरण केलें तेणेंकरून मुख पवित्र झालें. कर्णीं करून भगवत्कथा-श्रवण केलें तेणेंकरून श्रोत्र पवित्रता पावले. स्नानें करून सर्व देह पवित्र झाला. ज्या वृंदावनांत बैरागी एकाग्र वृत्ती करून ध्यानस्त होत्साते कुंजाखालीं जागां जागां बसले आहेत; कोणी पर्णेंच भक्षून, कोणी जल प्राशन मात्र करून कोणी दुग्ध सेवन करून, कोणी सिद्धान्न आणून घालील तेंच खाऊन राहिले आहेत; अशांचें दर्शन घेऊन सत्समागमाचें माहात्म्य किंचित् आनंदातें पावलों. त्यांत एका बैराग्यानें कृपा करून एक मंत्र भगवंताचे नामाचा सांगितला, कीं याचा जप करीत जावा. तो भगवंतेंच सांगितला असा मानून, सर्वांस यथाशक्ति देणें देऊन संतोषातें पावलों. पुढें दिल्लीस गेलों. तेथें पृथ्वीपतीचें[७] दर्शन श्रीमंतांचे आज्ञेवरून घेतलें. त्याणीं बहुत कृपायुक्त भाषण करून आशीर्वाद देऊन आपले जवळील वस्त्रे दिलीं तीं

७. पृथ्वीपति=बादशहा. जवानबख्त ह्मणून एक ल्हान शाहाजादा भाऊनींच गादीवर बसविला होता. भा० सा० ब० पृ० ९५ पहा.

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

घेतलीं. किंचित् संतोष जाहला कीं, भगवंताचे कृपेचे अंतर्वर्ती ही कृपा आहे. तदनंतर श्रीमंतांचे लष्करांत श्रीमंतांजवळ आलों. बसलों असतां भूमीकंप जाहला. परंतु भगवंताचें ध्यान चित्तांत आणिता जालों. दिल्लींतील चित्रें वगैरे विषय ज्यांत पाप नाहीं असेही घेतले. पाहिले. पुढें उत्तरेकडील यवनें[8] शत्रुत्वें करून यमुना पैलतीरीं पाऊण लक्ष सेनेसहवर्तमान येऊन उतरला. परंतु यमुना भरपूर चालली तेणेंकरून उभयपक्षीं स्तब्धताच जाहली. पुढें कुंजरपुरा श्रीमंतांनीं शौर्यें करून घेतला. मीहि युद्धांत होतों. ईश्वरें रक्षिलें. तों इतकियांत यवन आलीकडे आला. श्रीमंत सैन्यासहवर्तमान त्याचे समोर गेले. गांठ पडली. तेव्हां मी तर लहान श्रीमंताचे बुद्धीस महानबुद्धी [?]. परंतु भावी अर्थ तेणेंकरून विपर्यास पडला. आप्त होते बळवंतराव[9] मातुल व नाना पुरंधरे वगैरे ते अनाप्त झाले. जे अनाप्त शाहनवाजखानी[10], भवानी शंकर वगैरे ते आप्त जाहले. त्यांचे वाक्याचे ठायीं विश्वास, तेणेंकरून आपली रीत युद्धाची सोडून यवनाची रीत[11] धरिली. परस्परें युद्ध होत असे. गोळे प्रत्यहीं शत्रूचे राहुटीवरून जात. मातोश्री व स्त्री भयभीत होत. कीं कसें होईल ! ते ते समयीं मातोश्रीस विनंती करीत गेलों. कीं मी विनंती करितों. एक ईश्वरीं लक्ष असावें. त्यांत मातुळ[12] युद्धांत होते ते पडले. ते दिवशींच सर्व सैन्य नाशास पावावें. परंतु रात्र जाहली यामुळें राहिलें. त्या दोन महिन्यांत मनुष्यें, पशु बहुत मेले. अन्नाची महर्गता. दुर्गंधी एकेच ठिकाणीं. असे श्रम पाहिले. पुढें मातुळाची स्त्री समागमें गेली. मातोश्रीस श्रम फार जाहले. होणार अवश्यक होतें. यदर्थी संदेह धरूंच नये. हा माझा निश्चय. पुढें थोरलें *युद्ध उदयीक होणार. तों पूर्व दिवशीं संकेत कीं, पराजय आपला जाहला तरी शत्रूचे हातीं श्रीमंताचें कुटुंब व आपलें हातीं लागूं नये. आपणच नाश करवावा. आपण तर वांचत नाहीं असा सिद्धांत करून श्रीमंतांनीं याची ही योजना केली. दुसरे दिवशीं तयार होऊन प्रातःकालचे दोन घटिका दिव-

---

८. यवन अहमदशहा अबदाली हा या काळीं २४ दस्ते फौजेसह आला होता. सुमारें १२ शें लोकांचा एक दस्ता.

९. बळवंतराव मातुल—हे बळवंतराव गणेश मेहंदळे असावे असें वाटतें. मागें पृ० ३५ टी० ६ पहा. नाना म्हणतात मातुळ अनाप्त झाले. परंतु दुसरे लेखांत बळवंतरावांच्या मसलतीनेंच भाऊसाहेब चालत असत असें म्हटलेलें असतें.

१०. हे दिल्लींतील पादशाही मुत्सद्दी—

११. एक जागां खंदक करून राहणें ही रीति—ही यवनी रीत इभ्राइमखां गाडदी याचे मसलतीवर व बळावर पतकरली.

१२. मातुळ—बळवंतराव मेहंदळे ? पुढें कुटुंब सती गेलें असेंही आहे तेव्हां हे मातुळ मेहंदळेच असावे. भा० सा० ब० पृ० ११४ १५–१६ पहा.

* थोरलें युद्ध—पौष शुद्ध ८ शके १६८२ भा० सा० ब० पृ० ११९ व पुढें.

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

सास युद्धास गोळागोळीचा प्रारंभ जाहला. श्रीमंत अति बुद्धवान्, धैर्यवान्, शूर, कृतकर्मे गर्व मात्र विशिष्ट, परंतु तर्तुद फारच सैन्याची वगैरे केली. शेवटीं निशाणा जवळील तर्तुद एकीकडे जाऊन शत्रूची मुख्य स्थानींच गांठ पडली. मी श्रीमंता सांनिध ईश्वरस्मरण किंचित् करून असें. तो विश्वासराव यांस गोळी लागली. पडले. ते हत्तीवर श्रीमंतांनीं घालून उभेच राहिले. तों पठाण पाय उतारा आंत येऊन मिसळले. तोडातोडी होऊं लागली. आणि डावे बाजूचे मातबर सरदार, चौघड्याचे धनी देखील, पूर्वींच पळाले. उजवे बाजूचे ही होळकर शिंदे निघोन निशाण निघालें. दोन तीन शत पायदळ होतें. श्रीमंत दिसेनातसे जहाले. तेव्हां ईश्वरें बुद्धी दिली. माघारे फिरलों. पूर्वीं युद्धांत बापूजी[13] पंतीं बोध केला. माघारे फिरावें. त्यांस उत्तर केलें कीं, अशा समयीं श्रीमंतास सोडणें ठीक नाहीं. परतु पुढें या प्रमाणें जहालें. लक्ष सैन्य त्यांत मोठे मोठे सरदार असतां एकही त्या समयीं श्रीमंतास आप्त न जहाला. बहुत दिवस अन्न भक्षिलें. कृपा पुत्रवत् केली. तितकें चांगला काळ होता तेव्हां केशास ढका लागल्यास प्राण देऊं अशा प्रतिज्ञा. परंतु ईश्वर घटित विपरीत काळ त्यांत सोबती कोण होतो ? सर्व सुखाचे सोबती. भोजन आदरें करून करावें. वस्त्रें, जवाहीर, जागिरा, घ्याव्या. निदानीं इतक असून ज्यांचे देहाचें ठिकाण कोणास ठाऊक नाहीं. सर्व वाताहत जहाले. मी सायंकालचे दोन घटका दिवसास घोड्यावर पाणिपतांत आलों. त्या देशाचा मार्ग अगदीं ठाऊक नाहीं. तेथें परमेश्वरें वाट दाखवावया पुरते रामाजीपंत उभे होते. सांगूं लागले घोडें वस्त्रें टाकून द्यावीं. त्या वरून सर्व टाकून शुद्ध लंगोटी लावून बसलों. रात्र जहाल्या वर चाललों. तों एका कोसांत तीनचार वेळ शरीरास हात लावून टोपीवाल्यांनीं झाडा घेतला. दर खेपेस समागमेंचे दाहावीस तोडून टाकीत. त्यांत मी राहिलों. हे सत्ता ईश्वराची. परंतु बापूजीपंत, रामाजीपंत, राहातच गेले. असे जातां दाहा बारा कोश पश्चिमेकडे गेलों. तों तेच शत्रु येऊन रामाजी पंत बापूजीपंत वगैरे यांस जखमी भारी केलें. पडले. मी एकटा राहिलों. तो गवतांत गेलों. ईश्वरें तृणें करून माझें रक्षण केलें. त्यांस मोहनी घातली. सर्वांस मारिलें असतां मी जवळ असतां न मारिलें. व गवत लांब असतां जाऊं दिलें. पुढें ते गेल्यावर जाऊं लागलों. तों पुढें दोन कोशावर दुसरे मागती दृष्टीस पडले. तेव्हां मागती तृणांत जाऊन ब-

[13] बापूजीपंत–कोण ?

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

सलों. तों जवळ येऊन काढूं लागले. ते समयीं ईश्वर त्यांतीलच एका वृद्धाचे मनांत संचार करिता जाहला. कीं कशास मारितां? मग गेले. तदनंतर माझी शक्ति पाणिपतावर बहुत क्षीण, आमविकारादिक विकारयुक्त, अन्न चालेना, असा मी त्याजवर दयासमुद्र सांबसदाशिव जो याणें कृपा करून शरीर अशक्त, ऊन पाहिलेंच नाहीं, व पादचारी अभ्यास नसतां सोळा सत्रा कोश अन्न उदका व्यतिरिक्त आलों. क्षुधा तिसरे प्रहरीं लागली. तेव्हां बोरीचा पाला सांपडला तो खाऊन पाहिला. तो तोंडांत जाईना. तसाच सायंकाळीं एका ग्रामाबाहेर आलों. तों एका बैराग्यानें पीठ आणून दिलें. त्याची भाकर खादली. ती अमृत-प्रमाण लागली. नंतर निद्रा केली. प्रातःकालीं गंगा-सहस्रनाम ह्मणत ईश्वर-स्मरण करीत चाललों. तों एका गांवामध्यें गेलों. तेथें एक साहुकार होता, त्यानें घरीं नेलें. भोजन एक ब्राह्मण होता, व यशवंतराव चाबुकस्वाराकडील भेटला, त्याजकडून स्वयंपाक करवून भोजन केलें. तो शत्रूचे स्वार गांवांत आले, हें वर्तमान कळलें. तेव्हां साहुकार ह्मणाला कीं आह्मी गाडी करून जयनगराकडे पावते करितों. गाडींत बसून चाललों. तों पाहिलें कीं हा फसवितो. असें बुद्धीस येऊन गाडी टाकून पाय उतराच होउन चाललों. बरोबर दोन तीन ब्राह्मण, दोन मराठी माणसें, याप्रमाणें दाहा बारा कोश गेलों. असे सात दिवस पायीं चाललों. नित्य भोजनाचें साहित्य ईश्वर देववी. तेणें करून समागमचे मंडळी सुद्धां भक्षून रेवडी[१४] पावेतों आलों. तों लष्करचे पळे त्या वाटेनें गेले. त्यांस गांवांत बाळोराव ह्मणून चौबे भाऊ असत. ते माझें नांव ऐकून पुसत कसे आहेत? चेहरा कसा? खुणा खाणा सर्व त्यांणीं पुसून घेतलें. मागाहून हे येतात हें जाणून मार्गावर नेहमीं पाहात बसत. आह्मी आलों तों त्यांणीं रेवडी बाहेर ओळखिलें. पुसूं लागले. नांव न सांगावें हा निश्चय, परंतु तो आंगींच नांव लावूं लागला. त्याचे बोलण्यांत वांकडी गोष्ट नाहीं. आह्मांस साहित्य करून द्यावें, उपकार करावा हें पाहिलें. तेव्हां नांव सांगितल्यावर आपले घरास मंडळी सुद्धां नेऊन उत्तम प्रकारें भोजनाचें साहित्य करून दिलें. भोजन केल्यावर वस्त्रें दिलीं. तदनंतर रामजी दास जोशी मातबर रेवडींत असे त्यास वर्तमान कळल्यावर त्याणें आपले घरीं नेऊन ठाविलें. सात दिवस भोजनास व उत्तम वस्त्रें दिलीं. पुढें आमचे मानस *दांग भरतपुरास

---

१४. मुळांत 'रेवाऊ' असें सर्वत्र आहे परंतु तें मोडींतून बाळबोध करणाराच्या नजरचुकीमुळें पडलें असावें हें स्पष्ट आहे. रेवडी हें शहर दिल्लीच्या वाटेवर मुक्कामाची जागा आहे.

* मुळांत 'दीक भरतपुरास' असें आहे.

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

आवयाचें. परंतु तो ह्मणे सोबत चांगली लावून गाडी करून देऊन पावतें करीन. त्यावर एक लग्न निघालें. त्या बराबर गाडी करून देऊन बराबर पेढे साहित्य करून दिलें. आह्मी निघालों तों वाटेंत कृष्णंभट वैद्य आले. त्यांणीं सांगितलें कीं, स्त्री बिरोजी बारावकरें यांणीं संभाळून आणिली. ती जि ग नी स नारोपंत गोखले यांचे घरीं आहे. तेथें त्या गृहस्थानें साहित्य वस्त्र पात्रांचें केलें. आह्मी तेथें गेल्यावर भोजन क्षिरीचें घातलें. तेव्हां आनंद झाला. मग स्त्रीस एक गाडी दुसरी करून तेथून निघालों. तों दिगेस आलों. तेथें पुरुषोत्तम महादेव पाणिपताहून आले होते. ते वानवळे यांचे गुमस्त्याचे बिन्हाडास राहिले होते. त्यांस कळतांच त्यांणीं आपले बिन्हाडास नेलें. तेथें कुटुंब सुद्धां कमकसर महिनाभर होतों. क्षुधा फार लागत असे. त्यांणीं वस्त्रें वगैरे साहित्य भोजनाचें चांगलें केलें. तेथून मातोश्रीचा शोध फार केला. परंतु घरचा खिजमतगार बराबर होता त्याणें सांगितलें कीं, घोड्यावरून पडून जखम लागून मेली.[१६] हेंच ठिकाण लागलें. पुढें पालखी व घोडीं घेऊन ढवळपुरावरून ग्वाल्हेरीस सारें लष्कर पळून पार्वतीबाई, नाना पुरंधरे, मल्हारजी होळकर सारे होते तेथें आलों. अंतःकरणापासून होतें कीं, श्रीकाशीस जाऊन नेहमीं वास करावा. प्रपंचांतील विषय-मात्रीं दुःख हें पुरतें समजलें. परंतु देहप्रारब्ध बळवंत. तेथें आलियावर सर्वांनीं निषेध केला. एकदां देशीं जावें. मातोश्रींचा विधी करावा. वगैरे कित्येक प्रकार काशींत गेल्यावर कसें होईल. पाणिपत जालें तेव्हां काशीही कसी होते. असें चित्तांत येऊन लष्करा बरोबर येऊं लागलों. पाणिपताचें वर्तमान श्रीमंत नाना साहेबांनीं ऐकून माझें स्मरण फार गुरूंजीं जवळ केलें कीं, त्याचें शरीर अशक्त, कसा निभाव होईल? परंतु ईश्वरकृपेनें व त्यांचे आशिर्वादें महत्संकटांतून पार पडलों. पुढें श्रीमंत नानासाहेब यांचे दर्शन बराणपुरावर जालें. पाहतों तों शरीर फार क्षीण जाहलें आहे. मर्जी बेतऱ्हीं[१८] जाली आहे. बहुतांच्या अब्रू क्षणक्षणां जातात. परंतु मजवर सदयतेनें लोभेंकरून भाषण करून वर्तमान पुशिलें. सांगितलें. तीन चार दिवस बरोबर राहिलों. श्रीमंत गोपिकाबाई व नारायणराव यांस देवी आल्या. करितां त्या सहवर्तमान नर्मदातीरीं

---

१५. बारावकर—हा पार्वती बाईस आपल्या घोड्यावर घेऊन तिचें प्राणरक्षण करणारा 'बारवेकर' असावा. भा० सा० ब० पृ० १२८ पहा. नानांची आई व कुटुंब या युद्धांत पार्वतीबाई जवळच होतीं.

१६. 'गिलचे यांजकडे सांपडली' असें भा० सा० ब० पृ० १२८ येथें लिहिलें आहे.

१७. हे गुरुजी कोण?

१८. बेतऱ्हा=बिघडलेली, तऱ्हेवाईक.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

जरि काय न हर्षविला करितो भलता दहांत बोभाट ॥ ८४ ॥
श्रीविष्णुपदा देसी प्रणतांतें सुवर नित्य नव लक्ष ॥
धवल क्षयरहित तुझें यश ऐसा शारदेंदु न वलक्षें[29] ॥ ८५ ॥
करिति तुझ्या तीरा जन नीराजन गुरु ह्मणोनियां गाती ॥
त्यां गति गंगा दे जी न मिळे योगा करूनि यागा ती ॥ ८६ ॥
श्रीविष्णुपदा पावे तुज जो त्याला नसे उणें कांहीं ॥
त्वत्तीर्थधरें जीं जनवृंदें न महेशसीं गुणें कां हीं ॥ ८७ ॥
विष्णुपदा दीनातें पावसि तैसें चि तूं सदा पावें ॥
मज अनुमोदन दिधलें ज्यांहीं त्यांतें यमें न दापावें ॥ ८८ ॥
सर्व मनोरथपूरक जें जोडावें जगांत जन्मुनि तें ॥
विष्णुपदा सद्धन तूं बहु संमत नारदादि सन्मुनितें ॥ ८९ ॥
विष्णुपदा वदसील व्रत माझें मुख्य होय रे बा हें ॥
उद्धरितो सर्व प्रिय करितों न सखे न सोयरे बांहें ॥ ९० ॥
विष्णुपदा या हो या ऐसें पावावया यश बाहूं ॥
त्वां न वळवितां ह्मणतिल विषयरतमति प्रजा कशा बाहूं ॥ ९१ ॥
तुज विष्णुपदा श्रीकरपल्लवसंलालिता असो नमन ॥
तूंतें सोडुनि पळ ही माझें विषयीं कधीं वसो न मन ॥ ९२ ॥
विष्णुपदा त्वां दर्शन दिधलें गणिलें न कर्म फटकळ तें ॥
अज्ञ जनास हि करुणाक्षांत्यादिगुणें प्रभुत्व अटकळतें ॥ ९३ ॥
षड्रिमदा मोहगदा हरुनि सदा करिसि मुदित साधु सदा ॥
विष्णुपदा अमृतनदा ह्मणसि वदान्यवर तूं न हंत वदा ॥ ९४ ॥
विष्णुपदा तूं प्रभुसी स्वाश्रितसंसारकंपदा तुळसी[30] ॥
कीं वाहिली तुला ती देती पुरुषार्थसंपदा तुळसी[31] ॥ ९५ ॥
नमनें तोखे दास श्रीविष्णुपदा धरील जो भावा ॥
न मनें तो खेदास स्थळ होय यशें जगांत शोभावा ॥ ९६ ॥
विष्णुपदा साङ्ग करीं केलें पिंडप्रदान तुजवरि तें ॥
मन तूं तें धन्य करिसि हें ऐकुनि साधुकथित गुज वरितें ॥ ९७ ॥
विष्णुपदा तव संश्रित गोकुळजीप्रमुख जो गयावळ तो ॥
मुदित असो कीं प्रणतीं दीन जनीं करुनियां दया वळतो ॥ ९८ ॥
श्रीविष्णुपदा द्यावें सद्यश तुज हेचि डावकीलीला ॥
मी पांडुरंगराया आलों मागोनि या वकीलीला ॥ ९९ ॥

---

२९ वलक्ष=शुभ्र. ३० तळसी=बरोबरी करिशी. ३१ तुळशी=तुळशीपत्र.

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

शरणागतें मयूरें विष्णुपदा या समर्पिल्या आर्या ॥
जेंवि प्रसादतुळसी भगवद्भक्ता जना सदा धार्या ॥ १०० ॥

॥ इति श्रीरामनंदन-मयूर-विरचिता श्रीविष्णुपदपद्म-वकीली संपूर्णा ॥

समाप्त.

भस्मासुर आख्यान.

श्लोक.

जो समर्थ भव मोक्षक राया ॥ साधु गाति भवमोक्ष कराया ॥
तत्पदें नमुनि सादर सारा ॥ कीर्ति गा हरि असा दर सारा ॥ १ ॥
पूर्वी होता अमर्त्यंतर[1] शकुनिसुत क्रूर त्याची वृकाव्हा[2] ॥
हिंस्रत्वें निर्दयत्वें त्यजुनि मद ह्मणे दूर सिंहा वृकां[3] व्हा ॥
ऐसा अन्वर्थनामा[4] असुर खळमणी तो पथीं नारदास ॥
प्रेक्षी वंदी प्रबद्धांजळि विनवि जणो तत्पदाधार दास ॥ २ ॥
देवर्षीस ह्मणे स्वपादविनतस्वांतें[5] प्रमोदावहा ॥
तूतें या भुवनांत सर्व ह्मणती पापाटवीदाव[6] हा ॥
सर्वज्ञा हरितोसि संशय पळें तो पाहिला आजि तूं ॥
आह्मीं वांछितसों तुझ्या सुवचनें संदेहवृंदा जितूं ॥ ३ ॥
देवर्षिप्रवरा असें पुसतसें कीं विष्टपाचे[7] धणी ॥
ब्रह्मेशाच्युत हे तिघे स्वभजकां देती सुखाची धणी[8] ॥
यांमध्यें परि आशुतोष[9] सुर तो कोण प्रभो हें तुह्मी ॥
सांगा जी भवदंघ्रिला समजलों कामाप्तिचा[10] हेतु मी ॥ ४ ॥
वृकासुर असें पुसे नमुनि जोडुनीया शयां[11] ॥
क्षणांत समजे मनीं सुरमुनी तदीयाशया ॥
ह्मणे मग तयासि तो शकुनिनंदना हा बरा ॥
विचार पुसिला तरी भज सुखार्थ आशांबरा[12] ॥ ५ ॥
होतो तुष्ट महेश अल्पचि गुणें तत्काळ दासावरी ॥

---

१ अमर्त्यंतर=देवांहून अन्य (दैत्य). २ आव्हा=नाम. ३ वृक=लांडगा. ४ अन्वर्थनामा=यथार्थ आहे नांव ज्याचें असा. ५ स्वांत=मन. ६ अटवी=अरण्य. ७ विष्टप=स्वर्ग. ८ धणी=विपुलता. ९ आशुतोष=लवकर संतुष्ट होणारा. १० कामाप्ति=मनोरथ पूर्ति. ११ शय=हात. १२ आशांबर=दिगंबर (शिव).

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

भक्तांला स्वकरें सुतासम शिवाजानी[13] स्वयें सांवरी ॥
कोपे ही प्रभु हा तसा चि सहसा स्वल्पा हि दोषास्तव ॥
याच्या होय न कीर्तिचा तिळ सहस्रास्यें हि शेषा स्तव ॥ ६ ॥
बंदीच्या परि रावणें निशिचरें केला पदाचा स्तव ॥
भोळा शंकर हा प्रसन्न चि तदां जाला तया यास्तव ॥
बाणें ही स्तवुनि प्रहृष्ट करुनी मागीतला हा वर ॥
स्वामिन् मत्पुर रक्ष हें च मज दे हो सिद्ध पाहा वर ॥ ७ ॥
बाणाचें पुर रक्षिलें पुरहरें विश्वेश्वरें श्रीहरें ॥
केलें तें वरदानवाक्य हि खरें त्या चंद्रमःशेखरें[14] ॥
तो दिक्तुंड[15] हि पुंड खंड परशु स्थानाचलोत्पाटनीं ॥
झाला सज्ज परंतु देव निजला होता क्षमापाटनी ॥ ८ ॥
भक्ताला अति तूर्ण शंकर सुधापूर्णेक्षणें पाहतो ॥
तद्वांछावर द्यावया वरद तो त्याच्या पुढें राहतो ॥
त्याचा भार समस्त ही स्मरहर स्वामी स्वयें वाहतो ॥
त्या पासूनि सुसंकटें घडति जीं त्यांला सुखें साहतो ॥ ९ ॥
त्या शांकुनेया[16] विभुला भजावें ॥ घडेल हो सत्वर लाभ जावें ॥
सांगोनि ऐसें हित त्या वृकास ॥ गेला स्वयें नारद सावकास ॥१०॥
केदारीं जाउनीयां मग असुर वृक स्वांगमासासि होमी ॥
भेटेना देव तेव्हां निज शिर हि ह्मणे छेदितों आज हो मी ॥
खंडाया मस्तकातें स्वधितिस[17] दिवसीं सातव्या घे करानें ॥
कुंडापासूनि तेव्हां प्रकटुनि सहसा वारिला शंकरानें ॥ ११ ॥
ज्याकाळीं करुणाब्धि धूर्जटिकरस्पर्शामृता लाभला ॥
तेव्हां तो परिपूर्णदेह पहिल्याहूनी हि जाला भला ॥
होता केवळ अस्थिशेष हवनीं कापूनि घेतां पळीं[18] ॥
तो केला क्षतहीनकाय वरदें लागों न देतां पळा ॥ १२ ॥
मूर्द्ध[19]च्छेदनसाहसांतुनि बळें बाहेर तो काढिला ॥
मांसाच्या परिकर्तनें[20] करुनियां होता चि जो कां ढिलें[21] ॥
श्रीकंठ त्रिजगच्छरण्य वरद प्रीतिप्रसन्नेक्षण ॥

---

१३ शिवाजानी=पार्वती आहे स्त्री ज्याची तो. १४ चंद्रमःशेखर= चंद्र आहे कपाळावर ज्याच्या तो. १५ दिक्तुंड=रावण १६ शांकुनेय=शकुनिपुत्र (भस्मासुर). १७ स्वधिति=कुऱ्हाड. १८ पल=मांस. १९ मूर्द्ध=डोकें. २० परिकर्तन=कापणें. २१ ढिला=शक्तिहीन.

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

श्रीमच्छंकर हें वदे करुनियां तत्प्राणसंरक्षण ॥ १३ ॥
होतों मीं वरद प्रसन्न सदयस्त्वांत प्रपन्ना[22]वरी ॥
देतों शीघ्र वरासि धांवुनि सुखें जो ज्या चि कामा[23]वरी ॥
मांस च्छेदुनि होमिलें शिखिमुखीं[24] हें काय भक्ता बरें ॥
आत्मा व्यर्थ चि पीडिला मज हि तां[25] केलें बहू घाबरें ॥ १४ ॥
सकृ[26]न्नामोच्चारें करुनि अथवा केवळ जळें ॥
फळें पत्रें पुष्पें स्तवननमनें का स्मृतिबळें ॥
भवांभोधिमिध्यें मदुपनत तो भाविक तरे ॥
किती घेती भावें मज विगतलोभा विकत रे ॥ १५ ॥
जो कांहीं असुलभ होय या हि मागें[27] ॥ आतां हो पुढति हि तूं तया हि मागें[28] ॥
हें माझें वचन मनांत मान साचें ॥ सांगावें अभिमत जें स्वमानसाचें ॥ १६ ॥
श्रवण करुनि ऐसें वाक्य तो पंकराशी[29] ॥
असुर वृक ह्मणे त्या दुर्लभा शंकरासी ॥
स्वकर शिरिं जयाच्या मी चि ठेवीन लोकीं ॥
लव उशिर न होतां तो मरावा त्रिलोकीं ॥ १७ ॥
लोकक्षयावह भयावह त्या खळानें ॥
मागीतला वर असा चि विशृंखळानें ॥
हांसोनियां शिव तथास्तु असें वदे तो ॥
जाणों सुधा विषधराप्रति देव देतो ॥ १८ ॥
पीती यथेष्ट अमृतासि तथापि नाकी[30] ॥
जाले भयार्त विमना चि तथा पिनाकी[31] ॥
हर्षे सुदुर्मति वृकासुर कामलाभें ॥
नाहीं ह्मणे सुरमृगैकवृकी[32] मला भें[33] ॥ १९ ॥
ऐसा तो पापरूपी वृक असुर बरें वंचुनी लोकराया ॥
योजी तत्काळ चित्तीं समधिगत[34]वराची परीक्षा कराया ॥
केला संकल्प लोकत्रयसुभगा[35]शिवा[36]रत्न त्याचें हराया ॥
धांवे ठेवावया तो स्वकर शिरिं तदा भीति जाली हरा या ॥२०॥

---

२२ प्रपन्न=शरणागत. २३ काम=इच्छा. २४ शिखि=अग्नि. २५ तां=त्वां. २६ सकृत्=एकवार. २७ मागें=पूर्वी. २८ मागें=माग. २९ पंकराशी=पापराशी. ३० नाकी=स्वर्गस्थ (देव). ३१ पिनाकी=शंकर. ३२ सुर-मृगैकवृक=देवरूपी पशूंस लांडग्यासारखा. ३३ भें=भय. ३४ समधिगत=प्राप्त ३५ सुभग=सुंदर. ३६ शिवा=पार्वती.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

जाळावा अरि लोचनानळकणें दुष्कीर्ति भक्तक्षयें ॥
देयादेय नसे वदान्य[37] गुरुला श्रीशंभुला निश्चयें ॥
दासापासुनिया पराभव बरा मानूनि ऐसें स्वयें ॥
तो मृत्युंजय मन्मथांतक पळे जाणों तयाच्या भयें ॥ २१ ॥

न सावरति सर्वथा दश भुजा हि देवा जटा ॥
वृषासहित राहिल्या चरण पादुका वाजटा[38] ॥
शिरःस्रजें[39] हि धावतां त्वरित भंग पावे गळे ॥
गळोनि पडलें फणी पथिं भुजंगपा वेगळे ॥ २२ ॥

गळाल्या गळांतूनि रुद्राक्षमाला । नसे निर्भयस्थान रुद्रा क्षमाला ॥
पळे विष्टपीं[40] उघडा नागवा जी । पदाला चि मानी प्रभू नागराजी[41] ॥ २३ ॥

काष्ठांचे[42] नाथ सारे निरखुनि ह्मणती हतमाच्या अहर्पा[43] ॥
बोलावें काय आह्मी अजि अमृत कसें पाजितां दुष्ट सर्पा ॥
ज्यांते देवा वरांतें खळमति धरिती ते महापाप दर्पा ॥
त्याचें कांहीं च नाहीं स्मरण आणि पुन्हा दुर्जनाला चि तर्पा॥२४॥

नाहीं दुष्कीर्ति कांहीं अलिक[44]दृगनळे जाळितां दैत्यटोळा ॥
केला कीं या खळानें सुविमळमहिमा सर्व ही आज गोळा ॥
ध्याना वांचूनि कीं हा न उघडि इलुसा कामदाहोग्र डोळा ॥
या औदार्ये सुरांचें घर बुडवितसे हा महाराज भोळा ॥ २५ ॥

याणें देवूनि पूर्वी प्रवरवर जनीं तर्पिला पंक्तितुंड[45] ॥
तो अंतीं श्रीमदानें निशिचर कुमती माजला फार पुंड ॥
कैलासाच्या चि जाला स्वभुजमळमदें सिद्ध उन्मूलनाला ॥
घाली हस्तासि जैसा समदगजपती पद्मिनी मूळनाला ॥ २६ ॥

हा तैसा चि स्वपादस्तवनतनमनें थेय तत्थेय नाचे ॥
जाला बाणासुरा ही वरद पुरविलें इष्ट त्याच्या मनाचें ॥
पाळावें लागलें तत्पुर मग सुटला स्वीय कैलासवास ॥
सांगावें स्पष्ट कोणी हित अहित असे या जगद्वास खास ॥ २७ ॥

असें देव स्वांतीं वदति मनीं कोपें चि जळती ॥
जयीं भोळेनाथ त्रिनयन महाराज पळती ॥
सुचेनाती युक्ति द्रुत हरिल जी संकट पती ॥

---

३७ वदान्यगुरु=दातृ-श्रेष्ठ. ३८ वाजटा=वाजणाऱ्या. ३९ स्रज=माळ. ४० विष्टप=स्वर्ग. ४१ नाग=हत्ती. ४२ काष्ठा=दिशा. ४३ अहर्प=दिन-नाथ (सूर्य). ४४ अलिक=कपाळ. ४५ पंक्तितुंड=दशमुख (रावण).

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

दिशांचे ते तुष्णी सभयदय साशंक टपती ॥ २८ ॥
निर्भीक[४६]स्थानकामें पुरहर भुवनें हिंडला सर्व आशा ॥
नाहीं संपूर्ण झाली ह्मणउनि निरखी घाबरा सर्व आँशा ॥
श्वेतद्वीपासि गेला मग निगमर्नुते त्र्यक्ष तो भगळा जो ॥
भक्तापासूनि जाला परिभव ह्मणुनी कां महाभाग लाजो ॥ २९ ॥
आला धांवत तूर्ण तेथ हि महा उत्पातकारी वृक ॥
जैसा वारणमारणस्पृह हरी किंवा मृगारी वृक ॥
तो वेगें बटुवेश शेषशयन श्रीकांत ये आडवा ॥
जो दुष्टां यम सज्जनास दसरा दीपावळी पाडवा ॥ ३० ॥
अजिनदंडकमंडलुमेखळा ॥ कुशधर द्विजबाळ गमे खळा ॥
पथि तयाशि करूनि नमो हरी ॥ मधुरवाक्पटु तो मन मोहरी ॥ ३१ ॥
बैसावें शाकुनेया क्षणभरि परमश्रांत जालासि वाटे ॥
कां जालें दूर येणें बहुत लगबगां चालिलां फार वाटे ॥
आत्मा सर्वार्थ दाता सकळबुधमतें पूरुषाला निकामं ॥
साधावें सर्व कांहीं अनुदिन चतुरें यासि रक्षूनि काम ॥ ३२ ॥
आला अत्यंत दूर श्रमउनि तनुला ज्यास्वकार्यानिमित्त ॥
सांगावें हो विभो तें श्रवाणिं जरि मला योग्य मानील चित्त ॥
प्राय:स्वार्थाप्तिसाठीं वरिति निपुणते लोक आप्ता सहाया ॥
बाळाच्या भाषणातें नयपथनिपुणा प्रार्थितों मी सहा या ॥ ३३ ॥
हरा ही वंचाया बहुगति जया पाठकवि तो ॥
असा ही जो कीं त्या प्रभु कपटि भूपा ठकवितो ॥
हरीनें युक्तीनें पथि शाकुनिचा पाक वळिलें[५२] ॥
महापाशा विस्तारुनि कपटरूपा कवळिला ॥ ३४ ॥
पीयूष[५३]वर्षिवचनें परिसोनि कानें ॥ होऊनियां श्रमविवर्जित त्या वृकानें ॥
सांगीतलें सकळ वृत्त बटुप्रतीतें ॥ जो ओपिला वर हरें भुवनप्रतीतें ॥ ३५ ॥
सारें ऐकोनि वृत्त स्मित करुनि ह्मणे दक्षशापें पिसोंची[५४] ॥
जाला वाचा तयाची निजमानें गणितां काय अद्यापि साची ॥
राहे प्रेतीं पिशाचीं गतविभव वसे नित्य नग्न स्मशानीं ॥
त्याचा विश्वास कैसा तुह्मिं दृढ धरिला शाहण्यानीं अशांनीं ॥ ३६ ॥

---

४६ निर्भीक=निर्भय. ४७ आशा=दिशा. ४८ निगमनुत=वेदस्तुत. ४९ तूष्णीं=गप्प–उगीच. ५० निकाम=अत्यंत. ५१ पाक=पुत्र. ५२ वळिला=आडवला. ५३ पीयूष=अमृत. ५४ पिसा=वेडा.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

आहे विश्वगुरु विनेत्रवचनीं विश्वास तुजा जरी ॥
ठेवावा स्वशिरीं तरी कर परीक्षा हे करीं साजरी ॥
होतां वाक्य मृषा[55] वृषासन[56] रणीं त्वां दानवेंद्रें तदा ॥
जिंकावा भजकप्रतारक पुढें बोले न मिथ्या कदा ॥ ३७ ॥
ऐसें भ्रामक रम्य बोल बटुचे तद्योगमायाबळें ॥
हातोहांत[57] चि बुद्धिला भ्रमविती त्या दानवाच्या पळें ॥
मोहें मानुनि तें खरें सुरगुरुद्रोही महापातकी ॥
ठेवी हस्त शिरीं च होय कुमती तो आपुला घातकी ॥ ३८ ॥
हस्तस्पर्शविभिन्नमस्तक हि तो दे भीति लोका पवी[58] ॥
छिन्न-प्रोच्चें[59]-नगांसमान[60] पडतां सारी धरा कांपवी ॥
आनंदें सुर पुष्पवृष्टि करिती श्रीजानिच्या[61] मस्तकीं ॥
गाती नाचति वर्णिती यश पदें वंदूनिया हस्तकीं ॥ ३९ ॥
ऐसें संकट वारिलें मग हरी गेला महेशाकडे ॥
हें बोले जन जे विभो विचरती पूज्यापुढें वांकडे ॥
ते होती निजभद्रजीवनयशस्स्नेह[62]क्षयीं काकडे ॥
सर्वज्ञ प्रभुजी तुह्मी हगिरडे घेतां असे कां कडे[63] ॥ ४० ॥
महेशाचें देवें त्वरित हरिलें संकट बटू ॥
स्वरूपें हे लीला मधुर अमृताचा रस कटू ॥
रसन्यूनाधिक्यग्रहणविषयीं जे जन पटु ॥
पिती श्रोत्रास्यें ते हरिजन सुधेला घुटघुट ॥ ४१ ॥
श्रीशानें संकटातें हरुनि सकरुणें मुक्त केला गिरित्रि[64] ॥
संसारारातिभीतिप्राति परिहरिलें हें हरीचें चरित्र ॥
गातां आकर्णितां ही भवभय शमवी यास्तव स्वादरानें ॥
भावार्थें गाइलें हो सदुदितरत जो त्या मयूरेश्वरानें ४२ ॥

समाप्त.

---

५५ मृषा = खोटें. ५६ वृषासन = शिव. ५७ हातोहात = तत्काळ. ५८ पवि = वज्र. ५९ प्रोच्च = आति उंच. ६० नग = पर्वत. ६१ श्रीजानी = विष्णू. ६२ स्नेह = तेल. ६३ कडे = कडेवर. ६४ गिरित्र = शिव.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

॥ अथ साधुरीतिप्रारंभः ॥

आर्या

श्रीची आवडि न तसी हरिस जसी नित्य साधुरीतीची ॥
न सुधा सुकविबहुमता ऐसी नाहीं च माधुरी तीची ॥ १ ॥
कोणी साधु ह्मणे हो दासी चुकली क्षमा करा सोडा ॥
वृत्ति न चालेल इची न इचे माझे चि पाय हे सोडा ॥ २ ॥
अनता अपवित्रा ही साधु हित जसा नता पवित्रास ॥
साधु सुहृत् सर्वांचा कोणास हि दे न ताप वित्रास ॥ ३ ॥
खळ निंदी साधु रडे पुसतां यास्तवच मी ह्मणे रडलों ॥
नरकीं पचेल निंदक या दुःसह दुःखसागरीं पडलों ॥ ४ ॥
हुरडा घेतां ताडी पाडी देवूनियां हि जो गाळी ॥
साधु इनाम करुनि दे शेत सुता तातसा तया पाळी ॥ ५ ॥
लाजे विरे बहु स्त्री जीचा सध्वनि सरे अधोवायु ॥
तत्संकोच नुराया साधु बधिरसा चि होय जों आयु ॥ ६ ॥
त्याचा होय ब्राह्मण जन लग्नीं बहु गृहस्थ जो अडला ॥
परिचित करी महत्त्व प्रकट ह्मणुनि साधु खळखळां रडला ॥ ७ ॥
सुत सांपडला वधिला करितां धनिकाचिया गृहीं चोरी ॥
बहु हरिजन साहित्यें हर्षे हे साधुरीतिची थोरी ॥ ८ ॥
न्यावी सामग्री स्त्री मज अर्पावी असें वदे प्राणी ॥
तर्पुनि हरिजन हर्षे साधु करी साच आपुली वाणी ॥ ९ ॥
निर्धनमित्रस्त्रीनें वधिला पचवावयासि नगबाळ ॥
साधुन तन्मन दुखवी याहुनि यश अन्य काय न गबाळ ॥ १० ॥
ठक हरिजन होय वधी वित्तार्थ स्त्रीस रगडितां पाय ॥
साधु समाधान करी त्याचें न ह्मणे मनांत ही हाय ॥ ११ ॥
स्त्री हाणी पोतेरें त्याच्या दीपीं वळुनि दे वाती ॥
साधु ह्मणे तारावी न बुडो दुरितें मळूनि देवा ती ॥ १२ ॥
मृतपुत्र श्वशुर पुसे रडतां ज्ञाते तुह्मी कसे स्वामी ॥
साधु ह्मणे वाटाया तुज चि समाधान रडतसें बा मी ॥ १३ ॥
चोरांनीं गृह लुटितां निरुपम हर्षासि होय तें मूळ ॥
साधु ग्रामीं वांटी शेषधनाचा घरोघरीं गूळ ॥ १४ ॥
निःसीम च्छळ सोसी पोसी सत्वासि संकटीं धीट ॥
साधु ह्मणे याचक हा जन्मोजन्मीं असो नसो वीट ॥ १५ ॥

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

सहस्त्र दश मारणें नियम सैन्य भार्गी रथी ॥
दिसांत ह्मणऊनियां जननि ज्यासि भागीरथी ॥
जरा भर टिकेचिना तरुणसा रणीं वावरे ॥
कसे शर शिखंडिचे तनुस भेदले बा बरे ॥ ७ ॥

शिखंडी शरें काय मारील यातें ॥ कसा भीष्म हा देह सांडील यातें ॥
पुढें अर्जुना यासि सारूं नको रे ॥ शरां हाणितां जो ह्मणे ना नको रे ॥ ८ ॥

शराची श्रीशय्या करुनि वरि गंगोद्भव निजे ॥
कदापि स्पर्शेना क्षितिवर वरांगा अवनि[1] जे ॥
मध्यें लोंबू लागे फळ पवन योगस्तरुतळीं ॥
विनाकाशीं जेवीं विलसत रवीबिंब चि तळीं ॥ ९ ॥

कां शरीर न शिवे धरणी तें ॥ पावला पतन शुद्ध रणीं तें ॥
बोलती क्षितिस या परदारा ॥ हा भिडे बहु परात्परदारा ॥ १० ॥
गांगेय तेयुनि कसें उघडूनि डोळे ॥ दुर्योधनासि अवलोकुनि काय बोले ॥
देशी उशी तरिच मस्तक हें न हाले ॥ राया शरीर[2] अति भारिमिसें चि लोळे ॥ ११ ॥
नृपें आणिली दिव्य उद्दाम ऊशी ॥ शिरा खालतीं देत वृद्धा मऊशी ॥
ह्मणे ये स्थळीं हे उशी काय देशी ॥ पहा हो पडे कोणत्या काय देशीं ॥ १२ ॥
बोले नदीज अवलोकुनि पांडवातें ॥ जेणें हुताशन[3] दिल्हा वनखांडवातें ॥
पाहोनि सेज समयोचित दे उशीला ॥ कैवल्य[4]धाम[5]पदपावन[6]देवशीला[7] ॥ १३ ॥
पडे भीष्मवाणी च कौंतेयकानीं ॥ उशी सिद्ध केली च ते सायकानीं ॥
शिराच्या तळीं लावितां ते उभारे ॥ रवीबिंब हें आननीं तेज भारे ॥ १४ ॥
ह्मणे भीष्म दुर्योधना पाजि पाणी ॥ पुरे राहिले आमुचे आजि प्राणी[8] ॥
असें ऐकतां ऊठिला लागवेगें ॥ जळा आणितां तो जळाला चि वेगें ॥ १५ ॥

बोलिला नृप [illegible] जळ [illegible] ॥ त्यां पुन्हा मजवरा जळपात्रें ॥
जाळिलें मम शरीर शरांनीं ॥ कीं हुताश करि दिग्वश रानीं ॥ १६ ॥

पृथेच्या पुत्रा तूं अमल जळ तें पाज मजला ॥
नदीजाची ऐसी हृदयगत बोली समजला ॥
प्रकर्षें गांडीव प्रवळ धनु वोढी निजबळें ॥
शरा तैसें योजी तंव सकळ सेना खळबळे ॥ १७ ॥
शराच्या संभानें रणगत जनाला भय पडे ॥
न जाणों हो याची न जरि कवणाचा वध घडे

---

१ अवनि = पृथ्वी. २ काय = शरीर. ३ हुताशन = अग्नि. ४ कैवल्य = मोक्ष. ५ धाम = तेज, गृह. ६ पावन = पवित्र. ७ शील = स्वभाव. ८ पाणी = हात.

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

अशी बोली होतो तंव शर सुटे चापमुखिंचा ॥
विदारी भूमीतें गुण नव दवोत्युष्ण शिखिंचा[९] ॥ १८ ॥

तळीं लागे जों जों उरग[१०]शिर तों तों वरि शिरे ॥
फणी[११] बोले त्यातें कवण कवणा तूं वधिशि रे ॥
शरस्तंबीं[१२] गंगातनय पडला भारतरणीं ॥
जसा ये अस्तातें सहित किरणा भार तरणी[१३] ॥ १९ ॥

जगाचे हो होते बहुत धृतराष्ट्रा भरंवसे ॥
तसे खालीं आले हृदयगत विश्वंभर वसे ॥
शरीरीं संतप्त प्रसर शर ज्यातें कुरुपती ॥
श्रमी केला युद्धीं द्रुपदतनयानें कुरुपती ।२० ॥

पाजीं पाणि मजला वसुधेचें[१४] ॥ मानिलें वचन जेंवि सुधेचें[१५] ॥
पांडवें न धरितां अविनीतें[१६] ॥ पाठऊनि मज दे अवनीतें[१७] ॥२१॥

वदे जो शेषासी अमरसरिता[१८] वानसरसी ॥
महीवर्ती आली त्वरित सुतनिर्वाण सरसी ॥
विलोकी ते जेव्हां कठिण शरतल्पीं निजविलें ॥
शरीरातें त्याच्या नयनजळपातें भिजविलें ॥ २२ ॥

अरे बाळा माझ्या कदनसमयीं तीव्र तपनें ॥
तुवां कां बा केलें असुनि वय हें तिव्र तपणें ॥
सुनेचें म्यां नाहीं मुख निरखिलें धाकुटपणीं ॥
गुरूशीं[१९] तूं अंबेस्तंव[२०] झगडलासी दृढपणीं ॥ २३ ॥

तळीं बाणाग्नीनें वरि तपनें[२१]उष्णें तळसिरे ॥
अशी माता तेव्हां विलपुनि पुन्हा भूताळें शिरे ॥

---

९ शिखि=अग्नि. १० उरग=सर्प, शेष. ११ फणी=सर्प. १२ शरस्तंब=शर-समूह. १३ तरणी=सूर्य. १४ वसुधा=पृथ्वी. १५ सुधा=अमृत. १६ अविनीत=दांडगा. १७ अवनि=पृथ्वी. १८ अमरसरिता=देव-नदी (भागीरथी). १९ गुरु=परशुराम. २० अंबा—या नांवाची कन्या भीष्मानें विचित्रवीर्या करितां जिंकून आणिली. परंतु तिचें प्रेम दुसऱ्या राजावर जडलें असल्यामुळें तिला परत पाठविलें. त्यानें पराजिता असल्यामुळें तिचा स्वीकार केला नाहीं. तेव्हां ती परत येऊन "मला वरा" असें भीष्मास ह्मणूं लागली. ती गोष्ट भीष्मानें नाकबूल केली. तेव्हां तिनें परशुरामाकडून आपला अंगीकार करण्या विषयीं बोलणें लाविलें. भीष्म परशुरामाचें ऐकेना ह्मणून त्या दोघांचें युद्ध झालें. त्यांत परशुरामाचा पराभव झाला. अखेरीस अंबेनें अग्निकाष्टें भक्षण करून भीष्माला मारण्या करितां शिखंडी अवतार घेतला. २१ तपन=सूर्य.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

रणीं श्रीपार्थाचे शर बहुत उत्कर्षे दिसले ॥
विलोकी तो जेव्हां तंव हृदयिं दुर्योधन सले ॥ २४ ॥

वीरांत वीर हरिसारथि पार्थ हारे ॥ ज्याच्या पुढें चि अवघा पुरुषार्थ हारे ॥
जैसा वनांत हरिणीवरि सिंह धांवे ॥ तैसा रणीं प्रतिभटीं सितवाह तोरे ॥२५॥

वदे श्रीभीष्मातें विगतनयनाचा सुत पुसे ॥
मनीं मोठे भाती अति पार्थादि रिपु असे [?] ॥
कशी आज्ञा देशी कठिण करणें युद्ध वदसा ॥
चमूवर्ती आली वडिल पडतांना अवदसा ॥ २६ ॥

वदे ते क्षणीं भीष्म दुर्योधनातें ॥ नको तूं धरूं पांडवीं युद्धनातें ॥
सुखीं दोघ ही एक होऊनि राहा ॥ पुरे होय संग्राम माझेनि हाहा ॥२७॥
अशी भारतीं भीष्मपर्वी कथा रे ॥ तरे या चरित्रीं जरी चित्त थारे ॥
ऋषी बोलिला भूपपारिक्षितीतें ॥ करी धन्य जो सर्वथा या क्षितीतें॥२८॥

काशींत नाम जननी जनकाभिधानी ॥
श्रीविश्वनाथ मम दैवत कृष्णवेणी ॥
श्रीमन्महेश अघमर्षण जो उपायीं ॥
दासानुदास चि तरे यादव तो सुपायीं ॥ २९ ॥

॥ श्रीरामचंद्रार्पणमस्तु ॥

समाप्त.

राधा-विलास.

करुनि नमन देवा बाळरूपा हरीतें
सुरस[1] चरित ज्यांचें जें कलीलें[2] हरीतें ।
कथिन सुरत[3] राधा-कृष्ण-लीला-प्रबंध
तुटति पठण[4]-मात्रें सर्व मायीक बंध ॥ १ ॥
कोणेके दिनिं नंद-भाजे[5]-सदनीं ते राधिका सुंदरी
आली सुंदर रूप पाहुनि तिचें थाया बहु घे हरी ।

---

२२ सितवाह = अर्जुन. २३ विगतनयन = अंध (धृतराष्ट्र). २४ या प्रकरणाचे शेवटीं वामन पंडिताचें नांव नाहीं. त्यामुळें हें प्रकरण त्यांचेच कीं काय या विषयीं संशय येतो.

१ "सुरत" पाठान्तर. २ कलील = पातक. ३ "चरित" पाठान्तर. ४ "श्रवण" पाठान्तर. ५ भाज, भाजा = भार्या = स्त्री.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

राहेना जननी कडेवरि रडे लोळे मही माधवा
कां रे बा उगला न राहसि कसा मंथूं दधी केधवां ॥ २ ॥

उचलि जननि त्यातें सर्वथा तो न थारे
निजवि फिरवि दावी पांखरांचे हि थारे ।
शुक पिक[6] आणि लावे पारवे हंस मोर
हरि-मन न रमेची चित्र-शाळे-समोर ॥ ३ ॥

तें ही तयासि न रुचे बहु कोप दावी । त्याची अगम्य करणी कवणें वदावी
क्रोधें करूनि जननी मग त्यास दापी । राहें उगा ह्मणत तें न मनीं कदापी ॥४॥
नाना प्रयत्न जननी करितां वळेना । कां आजि बाळ चळला सहसा कळेना
राधे प्रती वदतसे मग नंद-दारा । घेऊनि सात्वन करीं तरि या उदारा ॥५॥

तियेसि संतोष विशेष जाला । त्वरें करूनी मग त्या अजाला
कडेवरी घेत धरोनि पाणी[7] । राहे उगा तो मग चक्र-पाणी ॥ ६ ॥
आश्चर्य मानी मग नंद-दारा । जालें ह्मणे काय कसें उदारा
मातें बहू कष्टविलें खळानें । राधे तुवां शांतविला पळानें ॥ ७ ॥

ह्मणे राधा मातें उशिर बहु जाला चपळ हा
त्वरें ध्यावा बाई रमण घरिं पेटेल कलहा ।
वदे ऐसें टेवी हरि जननि-अंकीं[8] अणि निघे
रडे तों आक्रोशें उचलुनि कडेला जननि घे ॥ ८ ॥

कृष्ण फार करितो रुदनानें । अंतरीं धरितसो निज नातें
मागुती जननि दे तिजपाशीं । खेळवीं ह्मणतसे व्रजे-वासी[9] ॥ ९ ॥

राधा ह्मणे बहुत एथ उशीर जाला । वाटे मदीय सदनीं निज कांत आला
क्रोधें करूनि मज ताडिल तो न सोडी । तेव्हां जिणें सजाणि काय तयांत गोडी॥१०

घेवोनियां कृष्ण घरासि जावें । राधे पतीचें भय हें त्यजावें ॥
जेव्हां तुला कांत वदेल रागें । तेव्हां तया एथिल वृत्त सांगे ॥११ ॥
ऐसें तिला बोधुनि पूत[10] नारी । दे तीजपाशीं मग पूतनारी[11] ॥
मागेल तें दे न करोनि वाणी[12] । माता अशी सांगत तीस वाणी[13]॥१२॥

या नंतरें त्वरित घेउनियां उदारा । आली पहा स्वसदना प्रति गोपदारा ॥
आनंदला हरि मनीं बहु त्याच काळीं । राधा हि ते पडलि हर्ष-महा-सुकाळीं॥१३॥

ठेवूनी निज मंचकावरि हरी राधा उभी राहिली

---

६ पिक=कोकिळ. ७ पाणी=हात. ८ अंक= मांडी. ९ व्रज=गोकळ. १० पूत=पवित्र. ११ पूतनारी=पुतना + अरी=पुतनेचा शत्रु (कृष्ण). १२ वाणी= कमताई. १३ वाणी=वाचा.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे
संगणकीकृत

नेत्रीं ते मदनास निंदित अशी मूर्ती बरी पाहिली ।
तेव्हां ते मदविव्हला निजमनीं होऊनियां कामिनी
मानी अंतरिं खेद हा युव नसे आणि नव्हे यामिनी[१४] ॥ १४ ॥

देखोनी तरि बाळ-रूप हरिचें राधे मनीं काम हा
जालासें कथिलें परंतु सकळां आश्चर्य वाटे महा ।
अद्यापी शिशु-दर्शनीं युवतिला उन्माद कामा नसे
राधे अंतरिं हो विकार घडला भावार्थ ऐसा असे ॥ १५ ॥

पूर्वी हे गणिका[१५] असोनि शुचिने कर्णाट-देशीं पहा
श्रीरंगीं तरि अर्पुनी मन सदा केलें व्रतातें महा ॥
स्नानातें करि कार्तिकीं नुगवतां मित्रीं[१६] करी पूजना ।
त्याचें रूप मनांत आणित सदां नेणे दुज्या साधना ॥ १६ ॥

बहुत दिन अशी ते आचरे हो व्रतातें ।
परम सदयतेनें पाहिलें काम-तातें[१७] ॥
ह्मणउनि तिस नेमी स्वर्गता ते उदारा ।
अमर-पुरिंत जाली श्रेष्ट ते देवदारा[१८] ॥ १७ ॥

श्रीरंग-तीर्थी करि मज्जनातें[१९] ॥ धरी मनीं त्या सह कामना ते ॥
यथाविधी नृत्य हि भा : नाना ॥ सप्त स्वरें गाय करी तनाना ॥ १८ ॥

पण्यांगनेंनां[२०] [बहुत] पावलि तेथ माना ॥ रंभादि ऊर्वशि तिच्या नसती समाना ॥
इंद्रादि देव गुरु यास्तव रूप लाहो ॥ घेऊनियां स्वमनिं मानवती तिला हो॥१९॥

कोणेके[२१] दिनिं सत्य-नाथ-सदना येऊनि ते सुंदरी ।
वीणा वाजवि गाय नर्तन-कळा नानापरी आदरी ॥
एकोनी मग तोषला निज मनीं मागें ह्मणे हो वरा ।
तेव्हां ते विनयें वदे त्वरित दे श्रीरंग ऐशा वरा ॥ २० ॥

यानंतरें वदत तीप्रति ब्रह्मदेव ॥ द्वापार-अंत-समया प्रति वासुदेव ॥
क्रीडेल नंद-सदनीं शिशु-रुप नारी ॥ तो कीं रमेल तुजशीं प्रिय पूतनारी ॥२१॥

त्वरित वर असा ते लाधली हो सुशीला ॥ तदुपरि वृषभानू[२२]-योषितेच्या कुशीला ॥
उपजलि मग राधा नाम ठेवोनि तीला॥परम पुनितें[२३] हो ते रातली[२४] श्रीपतिला॥२२॥

---

१४ यामिनी=रात्र. १५ गणिका=वेश्या. १६ मित्र=सूर्य. १७ काम-तात=मदन-पिता. (श्रीरंग=विष्णु) १८ देवदारा=अप्सरा. १९ मज्जन=स्नान. २० पण्यांगना=वेश्या. २१ "कोणेकीदिन ब्रह्म-देव-सदनीं ते सुंदरी आदरें । आळी गायन नृत्य तेथ कारितां वेगीं अशी सादरें ॥" पाठांतर. २२ वृषभानू=गोप-विशेष (राधिका-पिता. २३ "विनित" पाठांतर. २४ "पावली" पाठांतर.

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

श्रीमत्केदार-खंडीं मुमुनिसि वदला सूत[25] जो कां महात्मा ।
पंचाध्यायीं पहावें चतुर नरवरीं कार्तिकीच्या महात्म्या ॥
ते हो जाणा कथा हे ह्मणउनि हरिला बाळ-रूपासि पाहे ।
पूर्वीच्या त्या अधारें त्वरित हरि करी तीवरी हो कृपा हे ॥ २३ ॥
या योगें करुनी च बाळ वपु हे ऐसा असोनी हरी ।
तीची सुंदर ते तनू निरखुनी कामानळें ते हरी ॥
जीचें* रूप रतीस येथ न तुळे दासी गमे मेनका ।
तीच्या वर्णानें हो पदार्थ जितुका तो साम्य वर्णू नका ॥ २४ ॥

अधर[26] विद्रुमें[27] सम्यक रेखिला । दशनें[28] हिरें[29]-समुच्चयें[30] देखिला ॥
परम आतुर होउनि माधव । सुरत चुंबन इच्छि रमा-धव ॥ २५ ॥
नाकीं तिच्या मौक्तिक हो सुतेज । कैंचें तसें दैत्य-गुरूस[31] तेज ॥
देखोनि त्यातें मग देव-देव । कामानळें व्याकुळ वासुदेव ॥ २६ ॥
जळीं मीन तैसे चि कीं नेत्र तीचे । वरे शोभले कज्जलें हो सतीचे ॥
स्मराचे च कीं बाण त्या भ्रू-कमाना । हरीच्या मनीं भेदले सत्य जाणा ॥ २७ ॥
कुच तिचे घन वर्तुळ देखिले । मृग-मदें[32]कित सुंदर रेखिले ॥
निरखुनी मग पाहतसे हरी । करिं धरीन अशी मति तो धरी ॥ २८ ॥

वदन-कमल कैसें शोभताहे सतीचें ।
विभव कवण वर्णी यामिनीच्या पतीचें[33] ॥
नयनिं मग मुरारी पाहताहे मुखातें ।
अवनि[34] सकळ जाली मानि ऐशा सुखातें ॥ २९ ॥

जाला हरी बहुत व्याकुल पंच-बाणें । राधा हि ते परम विव्हल त्या प्रमाणें ॥
बाली ह्मणे युव जरी असता मुरारी । मी लाधतें रतिसुखास हि आजिभारी ॥ ३० ॥

ऐसा वधू हेतु मनीं उभारी । हा भाव जाणोनि हि कैटभारी ॥
सर्वांतरी साक्षि असे हरी तो । ते इच्छि लीला च तशा करीतो ॥ ३१ ॥

परस्परें हेतु हि एक जाला । या कारणें कीं नटणें भजाला ॥
सकाम[35] जाला युव हा हरी तो । तीच्या स्वयें काम-मदा[36] हरीतो ॥ ३२ ॥

---

२५ सूत = पुराण-वक्ता. * "जी ची नागरता रतीस न तुळे" पाठांतर. (नागरता = शहाण-पण.) २६ अधर = खालचा ओंठ. २७ विद्रुम = पोंवळें. २८ दशन = दांत. २९ हरि = हिरा. ३० समुच्चय = समुदाय. ३१ दैत्य-गुरु = शुक्राचा तारा. (ग्रहा मध्यें दिसण्यांत याचे इतका तेजस्वी ग्रह नाहीं. स्थिर ताऱ्यांत कुठवर तेजस्वी तारा नाहीं.) ३२ मृग-मद = कस्तुरी. ३३ या मिनीचा पति = रात्रीचा भ्रतार (चंद्र). ३४ अवनि = पृथ्वी. ३५ "अगोत" पाठांतरे. ३६ "व्यथा" पाठांतर.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

तों देखिलें परम सुंदर रूप तीनें । हें दाविलें ह्मणत लाघव मापतीनें[३७]॥
सव्रीडें[३८] होउनि मनीं उगली च राहे । त्या नंतरें करित माधव तो त्वरा हे॥३३॥
तों मंचकीं धरि करीं कर सुंदरीचा । झाडी त्वरें [३९]तरि हि आदर तो हरिचा ॥
हें कायहो करितसां रवि मध्य[४०]व्योमीं । जावें जिवें पाति गृहाप्रति आलिया मी ॥४४॥
हे वागती नगरिंचे नर आणि नारि । एकांतिचें सुरत-संगरें[४१] पूतनारी ॥
हे देखती नयनिं लोक विहार जेव्हां । म्यां हारिलें हरि पहा स्वकुळासि तेव्हां॥३५॥
सांगें [४२]तयासि परि तो न उगा रहात । टाकी उरोज-युगुलावरि दोनि हात ॥
हें ऊघडें सदनद्वार दिसोनि येतें । राधा ह्मणे हरिसि झांकुनि शीघ्र येतें ॥३६॥
भरंवसा वचनीं हरिला न ये । धरुनि अंचल ती सरसाचि ये ॥
अगळ घालुनियां मग सुंदरी । हरिस घेउनि ये रति-मंदिरीं ॥ ३७ ॥
त्या नंतरें खचित[४३]-रत्न-पलंग- सेजे । नानाविधी रति-विलास करीतसे जे ॥
तेव्हां तिचे अधर-चुंबन घे हरी तो । मर्दी कुचांस वसना स्वकरें हरीतो॥३८॥
कामालया युवति झांकितसे करीनें[४४] । तो काढिला कर करें कमळाकरानें ॥
त्या नंतरें सुरत-कार्य करी हरी तो । राधेचियें[४५] सकळ वृत्ति अशा हरीतो॥३९॥
पोटीं चतुर्दश हि जो भुवनां धरीतो । हा जन्मला यदु-कुलाग्र-मणी हरी तो ॥
राधेचिया[४६] चुचुक-मंडळि हस्त ठेवी । शंभू-शिरीं कमल[४७] शोभत शुभ्र जेवी ॥४०॥
दंतांवरीं आणि उरोज-युगीं सतीच्या । दंत-क्षतें स्व-करजें[४८] समयीं रतीच्या ॥
लागोनि तप्त हृदयीं बहुसाल जाली।खालीं हरीस मग ते स्वबळें चि घाली॥४१॥
कैशी[४९] बोलिली राधिका गोप-दारा । बहु[५०] श्रांत जालेति एथें उदारा ॥
ह्मणोनी च म्यां वैपरित्यें रमावें । न लागे चि एथें तुह्मांला श्रमावें ॥ ४२ ॥
तो तिशीं रमतसे अनुरागें । राधिकेसि न वदे अणु रागें ॥
प्रेमयुक्त हरि तो अध राहे । चुंबिते तंव सखी अधरा हे ॥ ४३ ॥
ते वैपरित्य-रति-संगरिं मग्न राधा । जाली परंतु मनिं भावि[५१] निजापराधा ॥
अन्याय आपण[५२] हरि स्वबळें चि केला ।या गोष्टिचा[५३] सगुण तो नसतां[५४] भुकेला॥४४॥

---

३७ मा-पति=लक्ष्मी-भर्ता. ३८ सव्रीड=सलज्ज. ३९ "परंतु मनिं" पाठांतर. ४० व्योम=आकाश. ४१ "सुंदर" पाठांतर. ४२ "सांगे हरी प्रति बहू परि तो न राहे वक्षस्थळा वरि बळें कर ठेउं पाहे ॥" पाठांतर. ४३ "जडित" पाठांतर. ४४ "झांकीत काम-सदना वनिता" पाठांतर. ४५ "आशा मनांतील तिच्या पुरवी बरी तो" पाठांतर. ४६ "राधा अशा स्वकुच-अग्रि धरीत साच" पाठांतर. ४७ "तुळसि पुष्प गमे तसाच" पाठांतर. ४८ करज=नख. ४९ "असा कृष्ण तो" पाठांनर. ५० "वदे" पाठांतर. ५१ "भाविव स्वापरधा" पाठांतर. ५२ "तो अध" पाठांतर. ५३ "हेतुचा" पाठांतर. ५४ "काय न तो" पाठांतर.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

म्यां कासया संगरीं[55] या चुकावें । कांहीं तरी आत्म-सुखा मुकावें ॥
संताप हा कीं जरि यासि जाला । वंदीन या मी पद-पंकजाला[56] ॥ ४५ ॥
अर्पुनी स्वमन नंद-कुमारीं । ते निमग्न वृषभानु-कुमारी ॥
मानला रस बहु उभयांत । ये तिचा पति अशा समयांत ॥ ४६ ॥
प्रवेशावें गेहीं तंव दिसतसे द्वार दिधलें ।
उभा राहे शब्दें करुनि महिलीं[57]-चित्त हरिलें ॥
असे आला द्वारीं रमण हरि या काय करणें ।
मला ऐसें जालें त्वरित सखया आजि मरणें ॥ ४७ ॥
तदुपरि स्वमनीं[58] कुमुदेक्षणी[59] । परम विव्हल होउनि ते क्षणीं ॥
उठतसे मग[60] ते वरिच्या वरी । वसनें[61] कंचुकि कुंतळ[62] सांवरी ॥ ४८ ॥
निटिलिं[63] ठेवुनियां कर-पंकजा । ह्मणतसे मदना मज अंत्यजा[64] ॥
छळियलें ह्मणुनी घडिलें असें । पुढिल संकट हें निरसें[65] कसें ॥ ४९ ॥
ह्मणे माते अंबे शरण विनयें आजि तुजला ।
अशा या आवर्तीं[66] सदय-हृदये राखिं मजला ॥
उपेक्षा हे माजी न करि अनुकंपा करिं हरी ॥
करूनी देवेशा झडकरि भयातें परिहरी ॥ ५० ॥
अंगीं विराली बहु सारसाक्षी[68] ॥ तों आठवी अंतरिं सर्व-साक्षी ॥
होता लघू तो युव पूर्ण जाला ॥ हें काय आशक्य अधोक्षजाला ॥ ५१ ॥
त्यागी शिशुत्वा युव-रूप दावी ॥ तो काय हो पूर्व तनू न दावी ॥
या निश्चया आणुनियां मनातें ॥ प्रार्थीतसे श्रीमधु-सूदनातें ॥ ५२ ॥
राधा ह्मणे हरिस थोर अनर्थ जाला ॥ द्वारीं कृतांत[69] सम तो मम कांत आला ॥
हाकाटितो उघडिं दार ह्मणोनि मातें ॥ हें काय हो श्रवण होत नसे तुह्मांतें ॥ ५३ ॥
जाला उशीर पति येईल फार रागा ॥ तूं गुंतशी भ्रमर जेंवि रमे परागा ॥
हा तों मला निधन[70]-काळ गमे उदारा ॥ येऊनियां रमण त्या रुधिलें चि दारा ॥
कां आजि म्यां नंद-गृहीं बसावें ॥ आणोनियां आजि तुह्मां फसावें ॥
हें काय मी फार वदों कृपाळा ॥ हा बोल माझ्या चि असे कपाळा ॥ ५५ ॥

५५ सगर=युध्ध. ५६ पंकज=कमळ. ५७ महिला=स्त्री. ५८ "मग ते" पाठांतर. ५९ कुमुदेक्षणी=कमलनयना. ६० "युवती" पाटांतर. ६१ वसन=वस्त्र. ६२ कुंतळ=केस. ६३ निटिल=कपाळ. ६४ अंत्यज=चांडाळ. ६५ निरसे=निवारे. ६६ आवत=पाण्यांतला भोंवरा (संकट). ६७ अनुकंपा=कृपा. ६८ तससाक्षी=कमल-नेत्री. ६९ कृतांत=यम (कृतांत-कटका-मल-ध्वज-जरा दिसों लागली —केकावली). ७० निधन=मरण.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

अन्वर्थयन्निव स्वं सोन्ववदन्त्रिदशसार्वभौमाग्रे ॥ ४८ ॥

भगवतः सद्यः कारुण्योदये हेतुमाह ।

अगण्यकारुण्यसुधांबुराशेस्तदात्वएवोच्छलदंबुभावे ॥
गौः सर्वशस्ता विसृजन्बभूव युक्तं निमित्तं द्विजराजएषः ॥ ४९ ॥
विद्युच्छीश्लिष्टतनुर्यातुदवार्दितसुपर्वनिर्वृतये ॥
भुजगाशनसमुद्धो जीवनदाताथ कश्चनाविरभूत् ॥ ५० ॥

भगवत्तेजसा सर्वचक्षुःप्रमोषे हेतुमाह ।

निष्पीतनिःशेषतमः पुस्फोर परमं महः ॥
यत्र खद्योतइत्याख्या रवेः कीटार्थतावहा ॥ ५१ ॥

परमस्य धाम्नो ब्रह्मणएव दर्शने हेतुमाह ।

हंसैर्यस्य सदैव संगतिरथ श्रुत्यंतदर्श्यंजसै-
तद्युत्पत्तिविचारचंचुरमतिः सद्योगविन्यस्तधीः ॥
रूढःसप्तमभूमिकामिति सतु ब्रह्मैव साक्षात्परं-
धामापश्यदिदं सहस्रनयनप्राग्र्या न चान्ये सुराः ॥ ५२ ॥
एषोब्धिर्निजकायकांतिकलनात्तांपिच्छगुच्छच्छविं
स्वच्छो गच्छति तुच्छवद्यदि पुनर्मत्सन्निधिर्न्यक्छेनं ॥
स्यात्कुत्सेयमितीव मत्सरवशाछ्रीवत्सवक्षारद-
ज्योत्स्नाभिर्नतवत्सलोस्य शितितामुत्सादयन्नब्रवीत् ॥ ५३ ॥

कौशल्यमस्ति किल भग्नबलोधिराजः स्फारं प्रवर्तयति वः सुमनोधिकारं ॥
नीवोपि कश्चिदपि सारविचारमग्नः स स्वस्थितौ भवति संप्रति संप्रतीतः ॥५४॥

भगवतो वचोवैचित्र्यासर्वज्ञतां विवृण्वन्नाह ब्रह्मा ।

सर्वज्ञानां श्रीमदंघ्र्यंबुजाना मप्यग्रेऽहं सेवकत्वाद्ब्रवीमि ॥
भक्तै र्भानोस्तत्पदार्चानुरक्तै-र्नो नीराज्यं किंनु दीपावलीभिः ॥ ५५ ॥
कंठे त्रिसूत्रनिक्षेपो यदा श्रीचरणैः कृतः ॥
समर्पिता तदैवासीत्करे कुशलतापि मे ॥ ५६ ॥

परं रावणस्यास्मत्परिभवे हेतुमाह ।

स्वामिन्निशाचरवरो मल्लब्धवरसंभृतः ॥
अवरान्मन्यते सर्वान्छचीवरवरान्सुरान् ॥ ५७ ॥
दुर्धर्षदुर्दममदांधमहासुरेंद्रैः । संरक्षितं यदनिशं सनिषंगचापैः ॥
लंकाव्हयं त्रिशिखराग्रगतं यथार्थं । सत्तापदं जयति राक्षसवैभवस्य ॥५८॥

---

१ किरणाः वाचश्च । २ देवाः । ३ प्राणः उदकंच । ४ कलंकः । ५ शिती धवळमेचकावित्यमरः । ६ युष्माकंचरणैः । उत्तमानांतुस्वरूपं तु पादशब्देन भण्यते ।

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे
संगणकीकृत

सद्यः प्रयच्छति सुदुस्सहतापजालं। धैर्यं विलुंपति च लिंपति कालिमानं॥
प्राणातिसंकटकरं विकटं सुराणां। लंकेति नाम नगरं न गरायते किं॥ ९९॥

उन्नब्दोर्मिपरंपराब्धिपरिखा सालैर्विशालैर्युता।
नानादुर्गमसंक्रमैः परिचिता दुर्भेद्ययंत्रावृता॥
सा लंकाभिदधाति नूनमखिलान्दृष्ट्या विपर्यस्तया।
यो मां पश्यति कालमेव स पुनर्निःसंशयं पश्यति॥ १०॥

महोक्षवदलं बलात्समवरुद्धगोमंडलः।
सदाचरणकर्शकः सुपथदूषकः शूकवत्॥
करीव मदघूर्णितो महिषवद्धरिद्वेषणः।
स शास्ति मनुजाशनो दनुजराजधानीमिमाम्॥ ११॥

शस्त्रावेक्षणिकाप्रसंगवशतः क्रव्यादराट् कौतुका-।
चंचच्चापलतः समुद्यतगदः शूलोद्यतः स्याद्यदि॥
प्रोदंचत्तरवारिरप्ययमये तावत्सुराणां गणः।
सर्वांगे हृदि मूर्ध्नि किंच नयनेष्वेवेदृशो दृश्यते॥ १२॥

रावणस्य दिग्विजयमाह। तत्र इंद्रं जित्वा तस्य मालाकारत्वे हेतुमाह।

दृष्ट्वा नंदनकृत्तबंधनमिमं संक्रंदनं बंदिभिः॥
सद्यः कारितवंदनं स्वसविधं विंदंतमस्राम्बुनः।
पूर्वैर्दृष्टसुदौर्मनस्य विभवं दृष्ट्वैव लब्धार्जव-॥
स्तस्मै किं सुमनोधिकारमसुरोदाद्भुतपूर्वायितम्॥ १३॥

ऐरावतस्य ऐरावणेति समाख्यायां हेतुमुत्प्रेक्षते।

यावद्देवगजोभ्ययुंक्त रदनैर्युद्धेऽस्य वक्षःशिलाम्॥
भेत्तुं तावदनेन दंतमुसलग्राहं पराक्पातितः॥
निर्भग्नास्थिचयो भयज्वरवशादैरावणैरावणे-
त्येवं प्रालपदित्ययं किमु हरे तन्नामधेयो भवत्॥ १४॥

हंसव्यंसकमंदसुंदरगतिव्याकोपिरक्षित्रजा-
वाच्यालापशतद्रुतद्रुतिवशोत्सिक्तोदकुंभोदकैः॥
निश्चोतन्नयनांबुपूरसाचिवैरामूर्ध्वपादं स्वयम्
छिन्ना यस्य हि नंदनात्ददततरून्नुंदंति रंभादयः॥ १५॥

मंदानां मदिरामदांधमनसां मध्ये सभं रक्षसा—
मादिष्टं यशसः प्रबंधानिवहं गायन्दशास्यस्य यः॥
विस्थानेंगविधूननेन युगपत्श्लाघार्थकोलाहलै-
र्हा हा त्रस्तमनाः स्वनामकलनामेवात्मनाभ्यस्यति॥ १६॥

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

गीतेतु पूर्वचिरवासनयेंद्रपद्मे हूहूः क्वचित्कुपितयातुतिरस्कृतोभूत् ॥
आहूतमात्र उपवीणयितुं स भूयो हू हू करोति विषमस्वरजर्जरांगः ॥६७॥

हुताशनस्य पाचक्ये हेतुमाह ।

हुताशनोयं दहनीयमेवं मुख्यार्थसंपत् घटते न नित्यम् ॥
प्रदर्शकस्तत्र स गौणवृत्ते- र्गौण्यैव वृत्या स सदा स्थितोस्ति ॥ ६८ ॥

यमस्य प्रातिहार्ये हेतुमाह ।

सिद्धं युद्धकृते समुद्धतबकं क्रुद्धं विरुद्धायितम्
विद्धं दिक्षु निरुद्धपद्धतिमसौ बद्धं विधाय स्वयं ॥
कालं दंडधरं न्ययुक्त निलये तुल्याधिकारेप्ययं
पूर्वं प्राणहरो मनोत्कदधुनेत्येवं विधास्ते भिदा ॥ ६९ ॥

लंकेशनाशकरणे वरुणप्रयुक्ताः पाशा अमुष्य महसा सहसाप्तनाशाः ॥
तेनैकधैव नहि केवलमेष जज्ञे पाशोत्र किंतु रणसीम्न्यसुपंचकेपि ॥ ७० ॥

येनात्तगंधं क्रियते समस्तं महाबलानां बलजीवनं यः ॥
हुंकारमात्रेण सआत्तगंधो युद्धोन्मुखो गंधवहो व्यधायि ॥ ७१ ॥

ज्यायांसं निजबाधवं द्रविणतः श्रेयांसमार्यापतेः ॥
प्रेयांसं तमुगुह्य केशमापि यः शष्पाय नो मन्यते ॥
मध्वा स्वादपरस्तदीयविकसत्संपन्महावीरुधः
सारं भृंगइवाधितिष्ठति महामोदास्पदं पुष्पकं ॥ ७२ ॥

पूज्यत्वं प्रतिबंधकं हरजये तस्माद्यथासौ भृशं
तुष्येत्किंच मयापि तस्य गरिमा स्यादात्तगंधीकृतः ॥
तत्कुर्यामिति कौतुकादुदहरत् कैलासशैलं यथा
श्लिक्षद्भर्तुरुमाभयाद्बलमलं दुर्वारमानिन्यपि ॥ ७३ ॥

निःशूरं भुवनत्रयं रचयितुं बद्धस्पृहे रावणे
स्वस्मिन्कोशकृता बहूरुपकृतीरर्कोऽनिशं मन्यते ॥
भास्वच्चंडकरादिनामकथने संप्रस्तुते नो चिरे
सूरे नाम्नि शकारमन्यदपि यत्खद्योतमित्यूचिरे ॥ ७४ ॥

जातः सन्कुटिलत्वमेव भजते संसेवते वारुणी-
मन्यस्त्रीरसिकः सनाकविबुधद्विट् किंच रात्रिंचरः ॥
इत्थं नाम समानशीलकतयाऽस्माकंतु तस्यैकलः
शीतांशुः सुरतश्रमस्य शमनो च्छर्माणि निर्मात्ययं ॥ ७५ ॥

तस्यानुयायिवर्गोपि जायते विप्रभोजनः
तत्प्रभाभिर्न को नाम जायते विप्रभोजनः ॥ ७६ ॥

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

रावणस्य रणे सर्वे वयं विशरणं गताः ॥
तदद्य नाथ भवतश्चरणं शरणं गताः ॥ ७७ ॥
निःशेषत्वेन निर्हृत्य जाड्यं निर्जरसां धियः
दातुमुत्तेजनं ब्राह्मीमुत्ससर्ज जनार्दनः ॥ ७८ ॥
अद्यैत्र प्रतिपद्य मद्यरसिकोऽ वद्यः स सद्यो मया ॥
वध्यो विद्यत एष उद्यतमदोऽविद्यावृतो बुध्यताम् ॥
ते सर्वे शबरास्त्वमुष्य खलु निर्जीवा नरेणैव त- ॥
त्त्रावास्य दशाननस्य मलिनस्यास्य व्युदस्याम्यसून् ॥ ७९ ॥
ब्रह्माधमस्यास्य बधेन सद्यः ॥ कृतेन हि ब्रह्मवरो विनश्येत् ॥
कालानुरोधेन ततोस्य सर्पि ॥ ष्कुंभाखुवात्सिध्यतु वध्यभावः ॥ ८० ॥
मया प्रादुर्भविष्यते युष्माभिश्च वानरैःसाहायकार्थं भूयतामित्यत्र हेतुमाह ।
स्वस्वांशतश्चंडपराक्रमोद्धुराः सुरा धरायां प्रभवंतु वानराः ॥
तदात्तसर्वाक्षरसंपदर्थतः स्याल्लोकविद्रावण एष रावणः ॥ ८१ ॥
महा प्रसादइत्येवं विरिंचो वचनं हरेः ॥
अंतर्दधौ निजप्रादुर्भावाच्च स परःपुमान् ॥ ८२ ॥
अथ ब्रह्मा देवानाह ।
रजनिचराभावोर्थात्सिध्यति सद्यो विबुध्यतां विबुधाः ॥
न रजनिचरो धरण्यामेष भविष्यति हि पुरुषविशेषः ॥ ८३ ॥
राक्षसान्समुपलक्ष्यवादिभि र्येद्भवद्भिरनरैःप्रभूयते ॥
भाव्यमेव खलु तर्हि वानरै र्भूतलेऽत्र न चिरं विरच्यताम् ॥ ८४ ॥
अथ ते प्रसन्नवदना अभवन्निति कीर्तनं तु पुनरुक्तमिव ॥
यदमी निवेदयितुमात्मदशा-मभवन्पुरैव हि न दीनमुखाः ॥ ८५ ॥
ब्रह्मणः सत्यलोकगमने हेतुमाह ।
कुसंगमाहात्म्यवशात्कदाचित् । सत्याद्बहिर्भावमुपेयिवान्यः ॥
सत्यस्थितिस्तस्य पुनर्नचेत्स्या । त्कृतं मुरारेः किमनुग्रहेण ॥ ८६ ॥
नासत्यो विविदं च मैंदमनलो नीलं नलं विश्वकृ-
त्पर्जन्यः शरभं रविस्तु सुगलं देवेश्वरो वालिनम् ॥
तारं गीष्पतिरांजनेयमनिलः पाशी सुषेणाभिधं ।
पौलस्त्यः किल गंधमादनमिति प्राजीजनन्नंदनान् ॥ ८७ ॥
स्वस्थास्तुसंपदमपि प्रविहाय विष्णोः ।
सेवां विधातुममलामफलां कलाभिः ॥
येऽमी वसंति विबुधा गिरिकाननेषु ।

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे
संगणकीकृत

धन्या हि ते हरयएव कुतो न मान्याः ॥ ८८ ॥
अथ विगलदभिख्या भूतलेत्यंतमेध्या
विजयिभिरनिरोध्या व्याधिसंतत्यबाध्या ॥
असुकृतिभिरसाध्या पुण्यसंपद्विवृध्या-
दाखिलगुणसमृध्या राजते पूरयोध्या ॥ ८९ ॥
बहुकुतुकविधात्री श्रीशसायुज्यदात्री
सकलविबुधमान्या दीनरक्षावदान्या ॥
धरणिवलयभूषा पुण्यपीयूषमूषा
रिपुमहिषभवानी राजधानी रघूणाम् ॥ ९० ॥

शक्या न योध्दुं प्रतिपक्षभूपैरेषेति तर्कैः किमु तर्कयामि ॥
यस्या अयोध्येत्यभिधानमेव समर्थयत्यर्थमिमं समर्थं ॥ ९१ ॥
वसीयसीयं नगरी तु कर्हिचित् कचिद्विहीनाभिनवैर्महोत्सवैः ॥
एवं गिरां नावसरोपि वैरिणां वक्तुं यतो जातसदाजरक्षणा ॥ ९२ ॥

सकलसुरचितसुधर्मा जयोन्नता या च वैजयंत्याढ्या ॥
अध्युषितचित्रसेना शतक्रतुवरामरावतीव बभौ ॥ ९३ ॥
येयं मुक्तिपुरीषु सप्तसु सतामग्रेसरी संमता
युक्तं युक्तमिदं न चेत्कथयत कान्यत्र पुर्यामहो ॥
अभ्यर्थ्यांगजपाणिपीडनविधौ तैस्तैरलब्धोदयै
र्निर्याति स्म महोत्सवैर्ननु तनुत्यागाय सर्वे जनाः ॥ ९४ ॥

आयात्यनुत्तमांतास्थितवसुहरणोद्यतो रचितपुंखः ॥
यामेकश्चैव मार्गणगणो नणुगुणेन कर्णपथगामी ॥ ९५ ॥
सौरेः करैर्दशशतैरनुगृह्यमाणा या कोशला कमलिनीव विराजमाना ॥
श्रीस्तत्र वस्तुमभि वांछाति सर्वदेति किं कर्कशैर्विविधतर्कशतैर्ब्रवीमि ॥९६॥
सारवती राजपुरी कास्ति भुवीत्थं विचिंत्यमाने तु ॥

---

१ पुण्यं न कृतैभिः. । २ मूस इति प्राकृतभाषायां ख्यातं । ३ अतिशयेन वसुमती इति वसीयसी । ४ जातं सदा अजकर्तृकं रक्षणं यस्यां सा । पक्षे जाताः सदा अजरा क्षणाः उत्साहाः यस्यां सा । क्षण उत्सवउत्सवेऽयमरः । ५ देवसभा । पक्षे सुधर्मश्च । ६ इंद्र पुत्रो जयः । ७ पताकाः । इंद्रकन्याश्च । ८ ज्येष्ठपुत्रविवाहोत्साहापेक्षयाधिके रुत्साहैर्यत्र देहत्यागार्थं निर्याति स्म । अयोध्यावासिनः सर्वेपि रामेणसाकं वैकुंठमगमन्निति रामायणे । ९ नास्ति उत्तमं यस्मादित्युत्तममतएवांतास्थितं मंजूषादिकेस्थितं यद्वसु द्रव्यं तत्धरणोद्यतः पक्षे उत्तमाः ये अंतस्थाः तन्मध्यस्थितो यो व कारः स नास्तिय स्मिन्निति यद्वसुपदमर्थाद्सुपदं तस्य हरणे उद्यतः । १० मार्गणौ बाणयाचकाविति कोशः ॥ ११ श्रेष्ठा राजपुरी पक्षे सरय्वा इदं सारवं तत्र या अजपुरी ।

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

गंगातीरशिवपुरीत्यादिरिमामंतरेण न स्फुरति ॥ ९७ ॥
यच्छिल्पररचनां स्मर्तुं मनसापि न शक्यते ॥
एतदेव तु वैचित्र्यं मनुनिर्मितवस्तुनः ॥ ९८ ॥

॥ इत्ययोध्यावर्णनम् ॥

दृष्टा दुर्मतिदारिणी प्रणमतां पापच्छटाहारिणी
स्पृष्टा जाड्यनिवारिणी मृजिकृतां पुण्यौघविस्तारिणी ॥
स्नानान्मुक्तिवितारिणीह शरयूः पीता भवोत्सारिणी ॥
साकेतांतविहारिणी विजयते नृणां मनोहारिणी ॥ ९९ ॥
या बहुलवाहिनीभिः[1] परिश्रिता समकरप्रचारा[2] च ॥
जलैतारणाय[3] दधती तरणिकुलकोसला विडंबयती ॥ १०० ॥
सुरभीकृतसर्वांगी फुल्लकल्हारमालया ॥
चलद्भ्रमरका स्फारस्फुरन्मीनविलोचना ॥ १०१ ॥
सांद्रस्थासकैसंपन्ना[4] निनदत्कलहंसका ॥
पवित्रपत्रभंगाढ्या भास्वत्तिलकभूषिता ॥ १०२ ॥
मंदं चलंती गंभीरवहद्घनरसाकुला[5] ॥
वरारोहोच्छलद्द्रोणिरुल्लसत्कंकणोर्मिका ॥ १०३ ॥
समर्यादतया नित्यमनुकूलप्रवर्तिनी[6] ॥
समर्पयति या साधुकांतेव सुरतोत्सवम् ॥ १०४ ॥

॥ कालापकम् ॥

ऋत्विग्भ्यः क्रतुदक्षिणां प्रददतः सर्वार्थजातं मुदा
संजाताः परमार्तिकास्पदमहो[7] ते ते न के राघवाः ॥
तद्भीता इव कोशरक्षणकरा अस्पर्शना लुब्धवत्
यूपा हंत निखातकांचनमया यस्यास्तटे रेजिरे ॥ १०५ ॥
स्प्रष्टुं न शक्ताः खलु यत्समंतात् पंका[8] इदं किं प्रतिपादयामः ॥
पंकव्यथानिस्तरणे जनाना–मुपाविशन्यां प्रति तिर्थराजाः[9] ॥ १०६ ॥
सरिद्वराया बहुतीर्थयोगात् बभूव यस्याविरजा[10] स्थितिः सा ॥
सदैव किं नैव सशैवलक्ष्मा[11] चित्रं तु चक्रे जनलिंगभंगम्[12] ॥ १०७ ॥

---

१ नदीसेनाच । २ मकराः करश्च । ३ डलयोः सावर्ण्याज्जडतारणाय ।
४ स्यासकः पुंसि चार्चिक्ये जलादेरपि बुद्बुदेइति मेदिनी । ५ शृंगाररसः । ६ कूलं । पक्षे पूर्वभागः । ७ मृत्पात्रास्पदं । पक्षे पीडास्पदं ८ पंकः पातकं । पक्षे कर्दमः । ९ तीर्थ राजाः घाट इति प्राकृतेख्यातं १० रजःशून्या । ११ शैवचिन्हसहिता । शैवालं तस्य क्ष्मा पृथ्वी १२ लिंगं प्रसिद्धं शैवचिन्हं । पक्षे लिंगदेहः ।

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

॥ इति सरयूवर्णनम् ॥

पुर्यां तत्र वसन् रवेः कुलभुवां नाथो महासंपदां
पाथोधिर्धृतसत्पथो विगलितानर्थः समर्थो मिथः ॥
विद्वद्गीतकथो विशेषविदथस्त्रैलोक्यजाग्रत्प्रथः
पृथ्वीं निर्जितमन्मथो दशरथोऽरक्षीदनुत्थव्यथः ॥ १०८ ॥

भूत्याढ्यो द्विजराजभृच्छुचिवपुर्यो राजराजाश्रयो ॥
विश्वस्तातनुशत्रुदुर्विलसितस्त्राता वृषस्यानिशम्
आर्यातिप्रियतास्पदं प्रियमहासेनो हि सन्मंडनः
सोयं पंक्तिरथो महेश्वर इति स्यात्कस्य न प्रत्ययः ॥ १०९ ॥

रचितमहेशादरहर्यंचितमथ साधुपथमभिनिविष्टम् ॥
दशरथराजं सुजनः को न वदेदेष चक्रवर्तीति ॥ ११० ॥

उत्थानं कंटकानां निजयुवतिजनप्रेमभावावलोका-
दार्तिः कोदंडदंडे त्रिपुरहरकरे दृश्यते नाम शूलम् ॥
कौटिल्यं कुंतलेषु द्विरसनवचनं पन्नगे नेतरत्रे-
त्येवं यस्मिन्प्रशासत्यखिलगुणनिधौ प्रत्ययोभूज्जनानां ॥ १११ ॥

यस्मिन्प्रशासति नरप्रवरेऽपरागो घंटापथः प्रतिदिनं परिषिच्यमानः ॥
अस्ताचलो यतिमनोंबुजकोरकोभून्नस्त्रीजनः स्वरमणे न च पुंजनोपि ॥११२॥

विभ्रत्स्वमंडलमसौ वसुधाच्छायमपि नवसुधाच्छायम् ॥
राजा चमत्कुरुतइति सनीत्यनीत्यपि तदेषाकिमभाषीत् ॥ ११३ ॥

सन्मंत्रिभिस्तस्य विचारलक्ष-दक्षैर्विसृष्टोभयपक्षकक्षैः ॥
अक्षप्रचारो नयशोभितः सन्यशोभितः संजनयांबभूव ॥ ११४ ॥

तद्युक्रमे हि बभूव विमुक्तधन्वा स्तोकोपि तस्य सकृपस्य नृपस्य पत्री[12] ॥
पातुं स्म कांक्षति महाहितकंधरोत्थं कीलालमेव न पुनर्बहुवाहिनीनाम्[13] ॥११५॥

येनावृष्टिरथातिवृष्टिरिति ये ईती[14] समुत्सारिते ।
दूरं तत्र रिपुव्रजस्य वदनैराद्यादृतेवाभवत् ॥
अन्यालस्य वधूजनस्य नयनैर्युक्तं हि निर्वासिता ।
नौदार्याभिजसंनिधौ निदधते निर्त्रासकद्वेषिणः ॥ ११६ ॥

पुंस्कुंजरस्य चरतो निरंकुशतयानिशम् ॥

---

१ भूतिर्भस्मपक्षे ऐश्वर्यं । २ चंद्रः ब्राह्मणाश्च । ३ मदनः । ४ धर्मः । वृषभश्च । ५ पार्वती । ६ षडाननः कार्तिकेयः । ७ रचितशिवादरश्चासौ हरिपूजनश्च तं । पक्षे रचितः महती ईशा तस्या दंडः तस्या आदरो ये । ८ सन्मार्गस्थितमुभयत्र समानम् । ९ आर्तिः पीडा धनुष्कोट्योरित्यमरः । १० परागरहितः । पक्षे रजःशुन्यः सिच्यमानत्वात् । ११ राजमार्गः । १२ बाणःचातकपक्षीच. १३ नदी सेनाच. १४ अनावृष्टिः । मुखैः शुष्कता गृहीतेत्यर्थ

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

पुष्कराढ्यः करो दानोदकार्द्रो मुक्तमेव तत् ॥ ११७ ॥
कंकणोपहिततास्य कराब्जे । नैव केवलविभूषण हेतोः ॥
किंतु याचकमनोरथवीथी । पूरणार्थमपि संततमासीत् ॥११८॥
यस्य प्रवर्तमाने सुविमलतरवारिधारया दाने ॥
प्रत्यर्थिनोर्थिनश्च प्रपेदिरे नियतमेव नियुतधनम् ॥ ११९ ॥
भूभर्तुस्तस्य कीर्तिः सपदि कुवलये दिव्यलक्ष्मीं विधत्ते
जीवं जीवस्यमोदं नयति जनयति स्मावदातान्दिगंतान् ॥
चक्राणां द्वंद्वगानां वितरति विपुलं तापमेतत्तु युक्तं
संक्रांते चंद्रिकैव प्रभवति भुवने शूरतीव्रप्रतापे ॥ १२० ॥
हेलोत्सारितदुर्जयासुरकुलो त्वष्टात्मना जिष्णुना ।
प्रत्युद्गम्य मुदा प्रणम्य शनकैरारोप्य चैरावते ॥
व्याकीर्य प्रसवैस्तवैरभिनवैः संस्तूयमानो नद- ।
न्नानावाद्यपुरःसरं सुरपुरीं यो वीरवर्योविशत् ॥ १२१ ॥
वाचाले वंदिजाले सपदि कृतनतेऽभ्युत्थिते देवयूथे
रंभानृत्यैः सनाथे सुरसदसि करग्राहमारोपितस्य॥
पीठाग्र्येस्य प्रणादैधृतकरममुना कल्पितार्धासनस्य
वोनाथैस्यांगदं च प्रमुदितमनसोन्योन्यमन्वर्थमासीत् ॥ १२२ ॥

इति दशरथवर्णनम् ॥

विकलत्रस्य तस्यासीत्कलत्रत्रयमुत्तमम् ॥
पवित्रं सच्चरित्रं तच्छक्तित्रयमिवापरं ॥ १२३ ॥

सा कौसल्या त्रिदशतटिनी सा सुमित्रा सरस्व-
त्यन्या धन्या शमनभगिनी नंदिनी केकयस्य ॥
एतास्तिस्रो दशरथमहाभागरूपं प्रयागं ॥
त्वागम्यासन्ननरसभवं संगता एकभावम् ॥ १२४ ॥

अन्यासु प्रथमा विभक्तिरभवत्स्वौजस्विनी सा त्रयी
केवल्याश्रयदायिनी प्रथमिका व्यक्तिस्तु या तत्र सा
किं स्वित्स्यान्नसुरूपिणीति नृपतेः सा धर्मपत्नीपरं ॥
कैकेय्येव सुरूपिणीतिवदतो वंदेति वृद्धान्कवीन् ॥ १२५ ॥

---

१ चकोरः । २ शूरः वीरःभुवनं लोकः । पक्षे सूर्यस्य तीव्रतापे भुवने जले संक्रांते प्रतिबिंबितेसाति चंद्रिकैव भवति । ३ इंद्रस्य । ४ अंगदं बाहुभुषणं । अंगं द्याति पीळयतीति एकासनास्थित्या परास्परांगपीडक मासीत । ५ विकलं त्रायतेइति विकलत्रः तस्य । ६ प्रभावोत्साहमंत्रजाःशक्तयः । ७ सुऔजस् प्रथमाविभक्तेः प्रत्ययाः ।

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

निर्विकल्प-समाधिं वा प्राप्तोऽपि स विकल्पकम् ।
योगमभ्यस्य सर्वत्र पश्येद्ब्रह्मैव केवलम् ॥ २९० ॥
तरङ्गाः सलिलाकारास्तन्त्वाकाराः पटा यथा ।
मृदाकारा घटा यद्वाच्चिदाकाराश्चराचराः ॥ २९१ ॥
किन्तु त्यक्त्वा चिदात्मत्व-स्फूर्तिं यदि जडं जगत् ।
ध्यायेद् वृथा श्रमस्तस्य सिद्धिश्च स्फुरण-स्मृतौ ॥ २९२ ॥
ब्रह्मादि-स्तम्भ-पर्यन्तं पूर्णमावरणैः सह ।
ब्रह्माण्डमेकं हि यथा तथा सङ्ख्यातिकोटयः ॥ २९३ ॥
यथा समुद्राम्बु[91]-तरङ्ग-मालाः स्फुरन्ति तोयेन जलैक-मात्राः ।
तथाण्ड-रूपाखिल-जीव-कोशान् ध्यायेच्चिदब्धौ स्वचिदेक-मात्रान् ॥ २९४ ॥
चिदात्म-हेम[92]-स्फुरणाः स्फुरन्ति सर्वेऽप्यलङ्कारतयाऽण्डकोशाः ।
ततस्तु ते स्वात्म-हिरण्य[93]-मात्रा इति प्रतीतिः स्थिरता समाधिः ॥ २९५ ॥
यथाखिलत्वं खलु देशतोऽस्य चिदात्मनो ब्रह्मण एवमेव ।
सर्वत्वमीक्षेदथ कालतोऽपि स्फुरन्ति येनैव लवा निमेषाः ॥ २९६ ॥
द्रष्टा च यो वाद्य-घाटिकाख्य-यन्त्रं क्षिप्तं जले मग्नमपि स्म वेद ।
येनात्मनान्तर्बहिरीक्षितेन तेनैव तावन्तमपि स्वकालम् ॥ २९७ ॥
यन्त्राद्युपादानतया यथात्मा यन्त्रादिकैरैक्यतया विभाति ।
* * * * ॥ २९८ ॥

कालोऽयं द्विपरार्धान्ततत्स्फूर्तिः स्वेन तेन चेत् ।
स्वप्रकाशात्स सत्यः स्याच्चित्स्फूर्त्या चेत्तदेव सः ॥ २९९ ॥
किरीट[94]-कटक[95]कादीनां स्फूर्तिः स्यात्कनकादतः ।
हेम-प्रकाशकार्याणामसत्त्वात्स्वर्णमेव तत् ॥ ३०० ॥
किरीट-कटकादीनां स्वतः स्फूर्तिर्भवेद्यदि ।
सत्यत्वं वक्तुमुचितं तेषां च स्वप्रकाशतः ॥ ३०१ ॥
सत्यं सद्भाति तन्नास्ति सदेवास ततः स्मृतम् ।
अलङ्कार-हिरण्यैक्यमेवं कालात्मनोऽपि च ॥ ३०२ ॥
त्रुट्यादि[96]-कालावयवा न स्फुरन्ति स्वयं यतः ।

---

९० सलिलं=जलं. ९१ अंबु=जलं. ९२ हेम=सुवर्ण. ९३ हिरण्यं=हेम. ९४ किरीटः=मकुटः ९५ कटकं=कंकणं. ९६ त्रुट्यादिकालावयवा भास्कराचार्यैः सिद्धांत-शिरोमणावेवं वर्णिताः—

योऽक्ष्णोर्निमेषस्य खराम (३०) भागः सतत्परस्तच्छतभाग उक्ता ।

(पुढें चालू.)

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

असत्यास्ते ब्रह्मणैव स्फुरन्ति बृहदेव ते ॥ ३०३ ॥
एवं स्वयं ब्रह्मविदेव सर्वे ब्रह्मात्मना तेऽवयवा क्वाद्याः ।
कालस्य कालः स्वयमेव योगी देशो न कालः पृथगात्मनोऽस्य ॥ ३०४ ॥
तस्मात्समाश्लिष्य जगत्प्रकाशं काल-प्रकाशं निज-चित्प्रकाशम् ।
देशाश्च कालाः खलु तत्प्रकाश्या ध्यायेत्तदैव ह्यखिलात्म-भावात् ॥ ३०५ ॥
स्थूलेन्द्रियाणां व्यवहारमात्रं सन्त्यज्य विश्वं मनसानुचिन्त्य ।
ध्यायेच्चिदैक्येन चिदात्म-दृष्ट्या प्रोक्तो मुनीन्द्रैः स विकल्प-योगः ॥ ३०६ ॥
जगच्चिदैक्यं व्यवहार-काले पश्यन् व्रजँन् वा विलपन् विजिघ्रन् ।
प्रतीति-गम्यं यदि चेदखण्डः समाधिरेषः कथितो मुनीन्द्रैः ॥ ३०७ ॥

स वै जीवन्मुक्तः स खलु परिपक्वात्र्मनिगमो ।
यदा चित्तन्तुत्वं जड-पट-गतं पश्यति सदा ॥
जनेषु व्यापारेष्वपि च चिदुपादानमिदम् [!]
जगद्योगी भोगेष्वनुभवति सर्वात्मकतया ॥ ३०८ ॥

विषया स्वचिदाब्धि-बुद्बुदाः सुखसिन्धूर्मि-समूह इन्द्रियाणि ।
इति पश्यति संयमी यमीशो यमइच्छं खलु राजयोगिनां तु ॥ ३०९ ॥
चित्तन्तु-दृष्ट्या जगदंम्बरत्वं पश्यत्वयं दृङ्नियमोऽथ शब्दाः ।
भवन्ति नश्यन्ति च बुदबुदास्ते चित्सिन्धुजा वाङ्नियमोयमुक्तः ॥ ३१० ॥
चिदम्बु-पानार्थ-तृषा त्वरावान् जडैस्तरङ्गैः सहितं चिदम्भः ।
पश्यत्यथाप्यूर्मि-कुल-प्रतीतिर्न वै जड-त्याग इति स्वतः स्यात् ॥ ३११ ॥
चिद्दर्शनाय त्वरिताभिलाषो विश्वं स ईक्षत्यपि तज्जडत्वम् ।
पश्यन्नपश्यत्यखिलात्म-योगी त्यागी न च त्यागमपि स्म वेद ॥ ३१२ ॥
अशब्दमात्मानमशेष-शब्देष्वनुस्मरन् वक्त्यपि नित्य-मौनी ।
जातेषु नष्टेषु च बुद्बुदेषु जातो न नष्टोऽपि च चित्समुद्रः ॥ ३१३ ॥

जगन्नादावन्ते वदति निगमो ब्रह्मणि ततो
न मध्येऽपि स्वर्णे कटक-मुकुटाद्या अपि यथा ।

(मागील पृष्ठावरून चालू.)

त्रुटिर्निमेषैर्धृतिभि (१८) श्च काष्ठा तात्त्रिंशता (३०) सद्गणकैः कळोक्ता ॥ १ ॥
त्रिंशत्कळाक्षीं घटिका क्षणः स्या– न्नाडी-द्वयन्तः स्वगुणे (३०) र्दिनं च ।
गुर्वक्षरैः स्वेन्दु (१०) मितैरसुस्तैः षड्भिः पलं तैर्घटिका स्वषड्भिः (६०) ॥ २ ॥
सपाद् घटीषष्टिरहः स्वरामै (३०) र्मासो दिनैस्तद्दिकु (१२) भिश्च वर्षम् ।

९७ व्रजन् = गच्छन्. ९८ आत्मनिगमः = आत्मज्ञानं. ९९ बुद्बुदः = "बुडबुडा" इतिमहाराष्ट्रभाषायाम्. १०० ऊर्मिः = तरंगः १ अंबरत्वं = वस्त्रत्वं.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

सदा पश्यन्नेवं निखिल-जन-वृन्देऽपि विजने ।
वसन्नास्ते योगी न हि विजनै-वासो गिरि-गुहा ॥ ३१४ ॥

जडे कानने वा जडाद्रौ गुहायां स्थितो वा जनं वीक्षते हृद्गुहायाम् ।
जनस्थोऽप्ययं निर्जने राज-योगी जनं निर्जनं ब्रह्म-भावेन पश्यन् ॥ ३१५ ॥

समाः सर्वे देहा न हि * जगदुपादानमसमम् ।
सदा पश्यन्नेवं भवति समकायो हि विजने ॥
अतर्क्यं यत्साम्यं समतनुरथ स्थाणु-सदृशो ।
जनं त्यक्त्वाटव्यां वसति समकायो न खलु सः ॥ ३१६ ॥

असिद्धं जगद् दृश्यते यत्र सिद्धं सतां नित्य सिद्धासनं तत् प्रसिद्धम् ।
भ्रमत्येव देहः स्वकर्मानुरूपं तथाप्यासने सर्वदा राज-योगी ॥ ३१७ ॥

वृत्तिर्बहिर्निःसरतीह लोके तां प्रत्यगात्मन्यखिलात्मनीशे ।
सच्चिन्मये शीघ्रतया करोति स पूरकोक्तः खलु राज-योगी ॥३१८॥

यावत्स्थिरा वृत्तिरशेष-शेषे तावद्भवेत् कुम्भक आत्मनीशे ।
जगत्युपादानतयेक्षितुं तां योगी शनैर्मुच्यतिरेचकोऽयम् ॥ ३१९ ॥

स्वयं ध्याता ध्येयो भवतिच तदन्येन मनसा ।
स्मृतिश्चेत्तध्द्यानं सततमितरध्द्यानमथ किम् ॥
क्वचित्तद्विस्मृत्या स्मरति जडतां तत्र च तदि-
त्यहं प्रत्याहारो भवति खलु योगि-क्षिति-पतिः ॥ ३२० ॥

कटकादिषु हेम-धारणा मनसि च जगति स्वधारणा ।
यदि चेदनिशं भवेत्स्थिरा स हि योगि-क्षितिपालकोदितः ॥ ३२१ ॥

चराचरोर्मिष्वनिशं चिदब्धिं पश्यत्यखण्डः स समाधिरुक्तः ।
कालात्मना वञ्चित-कालमृत्युश्चित्पार्थिवं पश्यति चित्पृथिव्याम् ॥३२२॥

मृषा बालान् बाला रचयति यथा सा सुतवती ।
जडान्यङ्गान्येवं रचयति यमादीन्यपि जनः ॥
स चाख्यातो योगी ह्यपि पतति वै मृत्यु-वदने ।
श्रुतिर्मृत्योर्मृत्युं वदति यदि नानात्वदृगिह ॥ ३२३ ॥

जड-यमः सजडान् विषयान् यदि जड-त्वषीकं-मुखैर्न हि सेवते ।
रचयाति स्म जडान् नियमादिकान् कथमसावमरो जड-दृग्भवेत् ॥३२४॥

जड-प्राणायामो जड-विजन-वासो जड-तनुम् ।

---

* "जगदुपादानसमता" पाठांतरम्. २ विजनं = एकांतः ३ पूरककुंभकरेचकाः = योग-शास्त्र-प्रसिद्धा वायुनिरोध-प्रकाराः ४ प्रत्याहारः = इंद्रियनिवृत्ति : ५ योगिक्षितिपति = योगिराजो राजयोगीवा. ६ बाला = कन्या. ७ यमः = वायुनिरोधः ८ त्वषीकं = इंद्रियं.

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

समां कृत्वा स्थाणूपम उपविशत्यासनजडः ॥
जड प्रत्याहारो भवति जड-नानात्व-दृगिति ।
श्रुति-प्रोक्तं मृत्युं व्रजति स च योगी कथमहो ॥ ३२५ ॥

योगाङ्ग-मात्रं तु चिदात्म-मात्रं नानात्व-मात्रापि खपुष्प-मात्रम् ।
मृत्योश्च मृत्युः स हि राज-योगी जीवन्विमुक्तो गुरु-देव-भक्तः ॥३२६॥

श्रीसच्चिदानन्द-गुरुर्मुकुन्दो यः प्रादुरासीन्मलयाद्रि-देशे ।
तस्यानुकम्पा-लव-लेश-बुध्याऽनुभूतिलेशोऽयमिह प्रसिद्धः ॥ ३२७ ॥

त्रिविक्रमत्वं खलु वामनस्य विश्वात्मनो कृष्ण-कृपावलोकात् ।
तस्यानुभूत्यम्बु-निधेस्तरङ्गोऽनुभूतिलेशोअयमाविरासीत् ॥ ३२८ ॥

इति श्रीमद्वामन-पण्डित-विरचितोऽनुभूति-लेशः समाप्तः

समाप्त.

---

९ प्रादुरासीत् = प्रकटीभूतः १० अनुकंपा = कृपा.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

अथ सदाशिव-कवि-विरचितं
सादाशिवी-नामकं
स्फुट-श्लोक-प्रकरणं

यावल्लोलदृशो वियोगसमयस्तावत् कृपाणोपमो[1] ॥
मारो[2] मार इति प्रमां[3] जनयति व्यामोहितस्यापि मे ॥
यावल्लोचनगोचरा भवति मे सा पूर्णचंद्रानना ॥
तावन्मन्मथ एव मन्मथ इति ज्ञानं ममोत्पद्यते ॥ १ ॥
अदभ्र[4]विभ्रमो[5]ल्लसत्कटाक्षरूक्षसायक-
प्रभिद्यमानमानसप्रपद्यमानकामुके ॥
अनून[6]कोटिचंदिर[7]प्रसन्नतापरासन[8]-
प्रवीणशोभनानने मयि प्रसीद मत्प्रिये ॥ २ ॥
कमला कमलाकारनयना नयनाध्वनि ॥
भवताद्भवतापानां शमनी कमनीय[9]वाक् ॥ ३॥
ययोर्नाम ययोर्नामः * श्रेयो दाता शरीरिणां ॥
तयोर्दैवतयोर्देववंदितौ चरणौ भजे ॥ ४ ॥
नानाभूपसमानदानकरणस्वातंत्र्यसंस्थापना
निःसंतोषविरिंचि[10]कल्पितमदो हेतुत्वमाबिभ्रतः ॥
श्रीमन् भोः सचिवाधिनाथ† भवतः प्रामाण्यविध्वंसिनी ॥
माभूत्तत्प्रातिपक्षतेति सततं संप्रार्थयामो वयं ॥ ५ ॥
अमंदसौंदर्यविशेषमंदिरं मुखारविंदं तव पूर्णचंदिरं ॥
मंदाक्षतो[11] मंदितकांतिकंदलं करोति कंदर्पकलत्र सुंदरि ॥ ६ ॥
चंद्रमुखीविरहे मे चंद्रोऽयं चंद्रहास[12]वद्भाति ॥
सर्पति सर्पसमाने पवमानश्चंदनाद्रि[13]वलमानः ॥ ७ ॥
उत्पलनयनाविरहे कल्प[14]समाना समा[15] ममाभाति ॥
मासति[16] हंत निमेषैः[17] शिव शिव खेदं निवेदये कमहं ॥ ८ ॥
पुरा केलीलोलो मम समगमन्मानसशिशु-

---

१. कृपाणः=खड्गः । २. मारः=मदन. ३. प्रमा=ज्ञानं. ४. अदभ्रः=श्रेष्ठः ५. विभ्रमः=विलासः ६. अनूनः=पूर्णः ७. चंदिरः=चंद्रः ८. अपरासनम्=(निवारणं ?) ९. कमनीयं=सुंदरं. * नाम्ना ई अ इति प्रसिद्धयोर्ययोः । नामः प्रणामः । १०. विरिंचिः=ब्रह्मा. † पंत प्रधान (?) ११. मंदाक्षं=लज्जा. १२. चंद्रहासः=खड्गः १३. चंदनाद्रिः=मलयाचलः १४. कल्पः=अतीव दीर्घकालः १५. समा=संवत्सरः १६ मासति=मास इव आभाति. १७ निमेषः=अत्यल्पः कालः

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे
संगणकीकृत

स्तदंगारण्यानीमयति बत नाद्यापि सविधं[19] ॥
उरोजाद्रेः शृंगात्किमपतदहो नाभिसरसी-
निमग्नः किंवाऽयं मनसिजमहाचोरनिहतः ॥ ९ ॥
चक्रेणयोन्यक्षविपक्षरूक्षवक्षो भिनत्ति क्षणदाचरारेः ॥
तस्यापि वक्षो गुरुचारुलक्ष्मीवक्षोजचक्रः सुदृढं ममर्द ॥ १० ॥
श्रीमन् भोः सचिवाधिनाथ सुमहाराज त्वदीयं यशो ॥
राजन्यं सुगुणं स्वयं वृतवती मत्साहिती[21]कन्यका ॥
पाणौ कृत्य सतां प्रतापशिखिनोऽध्यक्षं जयार्थं दिशां ॥
यातः प्रौढतमामिमां पतिगृहं नेतुं समागामहं ॥ ११ ॥
श्रीमद्भिर्निजसाहिती वरतनुः पत्युर्गृहं प्रापिता ॥
प्रीतिं नाम सुतां यशश्च तनयं सद्यः प्रसूते स्म सा ॥
अन्वेष्टुं पितरं गतः स तनयो देशांतरं सा पुनः ॥
वान्या मे रयते स्वमातृसहजाश्चानेतुमेनं जनं ॥ १२ ॥
प्रज्ञामंथा[22]निभूमीधरमथितमहाशास्त्रदुग्धांबुराशे-
रुद्भूता कस्य चेतो न हरति भवतः साहिती नाम लक्ष्मीः ॥
मन्ये कार्यप्रसूः[23] स्यादियमपि धरणीवल्लभस्तादृशश्चे-
देनामंगीक्रियेत प्रतिदिनमवने[24] यस्य शक्तिर्बुधानां ॥ १३ ॥
जाज्वल्यमानं हृदि मन्मथानलं फूत्कारमात्रेण बहिर्विनिःसृतं ॥
दीपच्छलेन प्रकटीकरोति किं प्रियाय सायं वरवर्णिनीजनः ॥१४॥
लक्ष्म्या लक्ष्मीसमत्वं तव वदति जनः स्पर्धया तत्सुतस्त-
न्नित्यावासं भवत्याः सुमुखि मम मनः पुंडरीकप्रकांडं[25] ॥
दग्धुं मुग्धे व्यवस्यत्यनलसखमुखैराशुगै[26]राशु गूढं ॥
तद्दत्वा दंतवासः स्रवदमृतरसानाश्रयो रक्षणीयः ॥ १५ ॥
एषः शृंगारलता दोषाकर[27]कांतिचोरचारुमुखी ॥
वेषादतिरमणीया केषां न ददाति चेतसि प्रमदं[28] ॥ १६ ॥
मधुकररासितं सरसं विधुमुखि मांवावधीति विधुरतरं ॥
विधुतं जीवितकुतुकं मधुरसुधामाधरीमरंधेहि ॥ १७ ॥
सांद्रस्निग्धा जलदपटली रात्र्यंती दिनानि ॥

---

१८. अरण्यानी = महारण्यं. १९. सविधं = समीपं. २०. क्षणदाचरारिः = दैत्य-शत्रुः २१. साहिती = साहित्य-शास्त्रं. २२. मंथा = मंथन-दंडः २३. प्रसूः = माता. २४. अवने = रक्षणे. २५. पुंडरीकप्रकांडं = कमल-श्रेष्ठं. २६. आशुगैः = बाणैः २७. दोषाकरः = चंद्रः २८. प्रमदं = हर्षं.

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

स्मारैर्बाणैः प्रहरति तरां हंत धाराभयैर्मां ॥
एके प्राणा नयनविषया मामका दूरदूरे ॥
कंठद्वारे कृतवसतयश्चापरे किं करोमि ॥ १८ ॥
धाराधरावलिसमुज्झितजीवनानां[२९] ॥ धाराधरावलयसंप्लवमादधाना ॥
धाराधराभवति शैत्यगुणस्यरागा ॥ धाराधरा विरहिषु स्मरसायकस्य ॥१९॥
गंभीरांभोधिसंभावितघुमुघुमितध्वानबद्धावलेप- ॥
श्यामाभ्रभ्रांतविद्युत्पटलकटुतरोद्योतविद्योतितद्योः[३१] ॥
झंझानिर्घोषवार्षिप्रबलमरुदुरुक्षोभितोर्वीसमुद्यद् ॥
धूलीपालीनिगूढद्रुमपुरनिकरा भ्राजते वृष्टिरेषा ॥ २० ॥
योषाकुलमौलिमणे रोषान्मा मा कृथा विषादजुषं[३२] ॥
मुग्धे तवैव हानिः शुद्धे विहरिष्यसे कथं हृदि मे ॥ २१ ॥
मंदारकुसुमविगलन्मकरंदवलेप[३३]मंदताकंदं ॥
निंदितसुधमधरं ते सुंदरि विंदेत मंदभाग्यः किं ॥ २२ ॥
विरामं[३४] यस्य त्वदयं विरामं[३५] याति स ध्रुवं ॥
राघवं यो न भजते भजत्येव स राघवं[३६] ॥ २३ ॥
क्रौंचांचितसंचारे[३७] पंचाशुग[३८]वंचितोऽस्मि मुंच रुषं ॥
अंचचमंचमुदंचत्प्रेमभरावांछितं वितर[३९] ॥ २४ ॥
केरलकैरवनयना[४०] सुकुमारकलेवरी[४१] वरारोहा ॥
कलयतु सकल[४२]कलापतिपेशल[४३]वदना कृपालेशं॥ २५ ॥
कल्पांतानलकल्प[४४]:कंदर्पः[४५] कल्पते स मां दग्धुं ॥
संप्रति किं करणीयं रमणीयं रमणि देहि ते देहं ॥ २६ ॥
सोमं[४६] चंद्रं दधन्मूर्ध्नाभुजगै[४७]रुरगै[४८]र्लसत् ॥
शिवदेहं[४९] वपुः शंभोश्चितय स्मरहृन्मनः ॥ २७ ॥
सत्स्वपि स्वगृह एव वधूनां भूषणेषु न कदाचिदलंतौ[५०] ॥
पूरितस्य सलिलैरपि सिंधोर्जायते सितकरोदयवांच्छा ॥ २८ ॥
ब्रह्मेंद्रादित्रिदशमुकुटीपद्मरागप्रकाश-

---

२९. जीवनं=तोयं. ३०. संप्लवः=मज्जनं. ३१. द्यौः=आकाशं. ३२. विषादजुषं=दुःख-सेविनं. ३३. वलेपः (अवलेपः)=गर्वः ३४. रामरहितं. ३५. विरामं=मरणं. ३६. राघवं=लघुत्वं. ३७. क्रौंचांचितसंचारे=हे क्रौंच-गमने. ३८. पंचाशुगः=मदनः ३९. वितर=देहि. ४०. केरल-कैरवनयना=केरल-देश-वासिनी स्त्री. ४१. कलेवरं=शरीरं. ४२. सकलः=पूर्णः ४३. पेशलं=सुंदरं. ४४. कल्पः=ईषन्न्यूनः ४५. कंदर्पः=मदनः ४६. सोमं=उमया सहितं. ४७. भुजगैः=बाहु-स्थितैः ४८. उरगैः=सर्पैः ४९. शिवदेहं=कल्याणकारकं (ईहा=व्यापारः)

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

प्रातःसंध्यासमधिगमनस्मेरपादांबुजश्रीः ॥
श्रद्धापूर्वप्रणतजनता[५०]कामसंतान[५१]वल्ली ॥
नित्यानंदं दिशतु[५२] भवतां नंदिनी चंद्रमौलेः ॥ २९ ॥
दक्षारिक्षणसंभवां[५३] सुरविपक्षारण्यकक्षा[५४]नल—
ज्वालां रूक्षतराट्टहासमुखरां उत्तुंगवक्षोरुहां ॥
लाक्षारक्तसदृक्ष[५५]भीषणविशालाक्षीं सदामेदिनी—
शिक्षारक्षणदीक्षितां भगवतीं साक्षादिहेक्षामहे ॥ ३० ॥

चरणगतजनत्राश्चारुतापूर्णगात्रा विदितसकलशास्त्रा वीरभावातिमात्राः ॥
चिरतरमथ पित्रा चिंत्यमानाश्च मात्रा रमितनिजकलत्रा रेजिरे राजपुत्राः॥३१॥

अथादिगम्य क्षितिपालनंदिनीमयोनिजामंगज[५६]शास्त्रकोविदः ॥
अरीरमत्तामरविंदलोचनां चिराय रामश्चरणानतप्रियः ॥ ३२ ॥
तदनु[५७]भूदनुभूरिपुनायकं सहितमाहितमानऽनयानया ॥
सरसमारसमानमुपास्त तं कृतरसा तरसा ततिरार्तवी ॥ ३३ ॥
अनन्यसाधारणरूपधोरणी हरत्यसौ चित्तमपि प्रमात्मनां ॥
इति स्वयं भूलिखिताक्षरावलीराराष्टिरोमावलिकैतवे[५८]न किं ॥ ३४ ॥

भोभोः स्नान तनोमि तेंऽजलिपुटं संध्याविधे ते नमो ॥
नाहं भोः पितरश्च वः सुमनसः[५९] सौहित्य[६०]कर्मक्षमः ॥
क्षंतव्याखिलमन्तु[६१]संततिरहं त्वाजीवनांतं मुहुः ॥
पीत्वा हंत मनोरमाधरसुधामत्रामरत्वं लभे ॥ ३५ ॥
अतिपरिचयादवज्ञेत्यकथयदेको यथा जातः ॥
यत्ते नित्यं पीत्वाऽप्यधरसुधां सुमुखि नावजानामि ॥ ३६ ॥
वंधूकाधिकबंधुरदंता*तरमाधुरी यदा बुधितौ[६२] ॥
स्वांते तदैव कांते हंत धुताशा[६३] सुधांधसां[६४]जनुषि[६५] ॥ ३७ ॥
काशनीकाश[६६] वीकाश[६७]काय कीनाश[६८]नाशक ॥
आशापाशक्लेशनाशमीश्वराशुकुरुष्व मे ॥ ३८ ॥

---

५० जनता=जन-समूहः ५१ संतानवल्ली=कल्प-लता. ५२ दिशतु=ददातु. ५३ दक्षारिक्षण संभवां=दक्षशत्रु-नेत्रोद्भवां. ५४ कक्षं=तृणं. ५५ सदृक्षं=सदृशं. ५६. अंगजः=मदनः ५७ तदनु कृतरसा आर्तवी (ऋतु-संबंधिनी) ततिः पंक्तिः भूदनुभूरिपु-नायकं भूमींद्रं आहितमाननयाऽनया सीतया सहितं सरस-मार-समानं रामं तरसा (वेगेन) उपास्त इत्यन्वयः ५८. कैतवं=मिषं. ५९. सुमनसः=देवाः ६०. सौहित्यं=शांतिः ६१. मंतुः=अपराधः * दंतातरं=दंत-वसनं (अधरोष्ठः). ६२. बुधिता=ज्ञाता. ६३. धुता=परित्यक्ता (आशा). ६४- सुधांधसां=देवानां. ६५. जनुषि=जन्मनि. ६६. नीकाश=सदृश. ६७. वीकाशं=नभः ६८. कीनाशः=दैत्यो यमोवा.

अनुक्रमणिका
राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

विक्रीस तयार.

खालीं लिहिलेलीं उपयुक्त व मनोरंजक पुस्तकें अनेक प्रतींवरून शुद्ध करून, कठीण शब्दांवर व अवांतर माहितीच्या विपुल टीपांसह प्रकाशित केलीं आहेत. हीं आमच्या आफिसांत विक्रीस ठेविलीं आहेत. खालीं नमूद केल्याप्रमाणें पैसा पाठविला असतां लिहून आलेल्या पत्यावर रवाना करण्यांत येतील.

पैसा पाठविणें तो मनीआरडरनें किंवा पोष्टाच्या तिकिटांच्या रूपानें पाठवावा. तिकीटा पाठविणें झाल्यास दर रुपयास अर्धाआणा वर्तावळा असावा.

का० संग्रहाचे व्यवस्थापक.

पुस्तकें................किंमत रु०.................बंगीखर्च.

१. पेशव्यांची बखर................१।८।२...................।८२

" पेशव्यांच्या बखरींत खरड्याच्या लढाईचें, व तसेंच सवाई माधवराव पेशवे यांच्या अखेर कारकीर्दीचें वर्णन जितकें मनोरंजक व प्रत्यक्षानुभवकारक आहे, तितकें ग्रांटडफ् साहेबांच्या इतिहासांतील सदरील गोष्टीचें वर्णन नाहीं. तसेंच त्या एकंदर बखरींत राजकीय पुरुषांचीं वेळोवेळीं झालेलीं चातुर्याचीं भाषणें, व त्यांची दक्षता, स्वदेशाभिमान, राजनिष्ठा, शौर्य इत्यादि गुण ज्या कित्येक राजकीय व खासगी गोष्टींमध्यें दिसून येतात, अशा लहान चुटक्या सारख्या गोष्टी—ज्यांचें परदेशीय इतिहासकारांस फारसें महत्व वाटलें नाहीं, व ज्यांचा उपयोगही कदाचित त्यांचे लक्षांत आला नाहीं—अशा निरनिराळ्या प्रसंगीं संग्रहीत असल्यामुळें ही बखर वाचून पेशव्यांच्या एकंदर कारकीर्दीची हकीकत जशी मनावर ठसते व महाराष्ट्रीय राजपुरुषां विषयीं जशी पूज्यबुद्धि उत्पन्न होते, तशी ग्रांट डफ् साहेबांचा इतिहास वाचून होत नाहीं."

वामन आबाजी मोडक.

२. भाऊ साहेबांची बखर..............१।८।...................।८२

" भाऊ साहेब यांची बखर वाचून पाहिली असतां आपल्या लोकांत इतिहासा विषयीं अभिरुचि मुळींच नाहीं असा जो वृथा आरोप करण्यांत येतो तो पुष्कळ अंशीं निर्मूळ आहे असें सर्वांस कळून येईल."

"हल्लीं शाळांतून चालत असलेलीं इतिहासाचीं पुस्तकें निघून त्या ऐवजीं भाऊ साहेब यांच्या बखरीसारखे ग्रंथ स्वतंत्र पुस्तक रूपानें मुलांच्या हातीं पडल्यास कोणत्याही रीतीनें तोटा होईल असें वाटत नाहीं. जुने लोकांत हरिविजय पांडवप्रतापादि कथा वाचण्याची सवय आहे. त्या ठिकाणीं हीं प्राकृत पुराणें वाचण्यांत आलीं तर भारतांत व रामायणांत खरोखरी पराक्रम झाले नव्हते तसे पराक्रम लोकांस कळून येतील, अशा रीतीची या ग्रंथांची योग्यता आहे".

महादेव गोविंद रानडे.

३. मुक्तेश्वरकृत वनपर्व   २   ।८२॥

"विशेषें करून मुक्तेश्वराचें वनपर्व फारच मनोरम आहे."

वामन आबाजी मोडक.

४. राजव्यवहार कोश.   ।८७   ।८१

हा छत्रपति शिवाजी राजे यांच्या आज्ञेवरून रघुनाथ पंडितराव यांनीं रचिला. याची रचना संस्कृत प्राकृत असल्यामुळें तो दोन्हीं भाषा शिकणारांस उपयोगी आहे.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे संगणकीकृत

सूचना.

(१) सन १८७८–७९ ८० सालचे १२ अंकाच्या प्रती ज्यांस पाहिजे असतील त्यांणीं दर सालचे अंकास ९ रु० ९ आणे प्रमाणें आह्मांकडे किंमत पाठविली असतां त्यांजकडे रवाना होतील. सन १८७८ सालचा पहिला अंक शिवाय करून बाकीचे अंक फुटकळ विकत मिळतील. दर अंकाबद्दल ०८०६ पाठविल असतां अंक रवाना होतील.

(२) वर्गणी खालीं लिहिलेले गृहस्थांकडे पाठविली असतां आह्मांस पोंचेल.

रा. रा. श्रीधर गणेश जिन्सीवाले एम. ए., प्रोफेसर. मुंबई.
,, ,, शिवराम परशराम भिडे. एम. ए. .... बडोदें.
,, ,, कृष्णाजी मोरेश्वर, डिस्ट्रिक्ट जज्ज आफीस.... ठाणें.
,, ,, काशिनाथ नारायण साने, बी. ए., हायस्कूल, पुणें.
,, ,, सावळाराम माधव निसबत सायेर. .... इंदूर.
,, ,, वामन दाजी ओक, सिटीस्कूल .... नागपूर.
,, ,, रामचंद्र जनार्दन वैद्य सरदार हायस्कूल.... बेळगांव.
,, ,, काशिनाथ गणेश केळकर बी. ए. .... सातारा.
,, ,, गंगाधर पांडुरंग गद्रे अ० मा० रा० हायस्कूल. कोल्हापूर.
,, ,, परशराम भिकाजी भाव्ये वकील. .... रत्नागिरी.
,, ,, त्रिंबक केशव परचुरे. .... वसई.
,, ,, विष्णु मोरेश्वर महाजनी, एम.ए. .... उमरावती.
,, ,, बळवंत कमळाकर शिरस्तेदार......... अलीराजपूर.

(३) हें पुस्तक सर्वांस घेण्यास सुलभ पडावें ह्मणून याची किंमत वर्षास आगाऊ ४ रुपये ट० ह० ०६ मागाहून ५ रुपये०८. आगाऊची मुदत पुस्तक घेऊं लागल्यापासून दोन महिन्याचे आंत समजावी. पोष्टाची तिकिटें पाठविणें झाल्यास तीं अर्धआणा किंमतीचीं असावीं व रुपयास०८६ प्रमाणें वर्तावळा पाठवावा.

(४) आमच्या मुक्त्यारांखेरीज दुसरे ठिकाणीं पैसा भरल्यास तो आह्मांस पोंचण्याबद्दलची जबाबदारी आह्मांकडे नाहीं.

या पुस्तकासंबंधें हरएक प्रकारचा पत्रव्यवहार ठेवणें तो काव्येतिहास–संग्रहाचे व्यवस्थापक, घर नंबर [illegible] सदाशिव पेठ, पुणें या पत्त्यावर ठेवावा.

अनुक्रमणिका

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे
संगणकीकृत